Nr 1–2 1995

Oknytt

Johan Nordlander-sällskapets tidskrift

Oknytt

Nr 1–2 1995 Årg. 16

Johan Nordlander-sällskapets tidskrift

Redaktör: Lars-Erik Edlund
Biträdande redaktörer: Marianne Nejati och Sigurd Nygren

Redaktionskommitté: Lars-Göran Tedebrand (ordf.), Håkan Attius, Dan Bäcklund, Tuuli Forsgren, Roger Kvist och Mats Rolén

Manuskript till Oknytt, samt böcker, tidskrifter och uppsatser som önskas anmälda, kan insändas till redaktionen under adress:

Lars-Erik Edlund
Stationsgatan 3
913 31 HOLMSUND

Medlemskap i Johan Nordlander-sällskapet kan vinnas genom erläggande av årsavgiften, f.n. 100 kronor, till sällskapets postgiro 439 25 05–6. Privatpersoner kan vinna ständigt medlemskap genom erläggande av en engångssumma motsvarande tio gånger aktuell årsavgift, dvs. f.n. 1 000 kronor. Medlemmarna erhåller tidskriften *Oknytt* och medlemsboken *Tre kulturer*.

Omslagsbild: Jämtlands medeltidssigill. Originalets diameter är 64 mm.

Produktion: Gigraf
Tryckt av Grafikerna i Kungälv AB, 1995
ISSN 0349-1706
Johan Nordlander-sällskapet, Umeå 1995

Redaktören har ordet

Utgivningen av detta nummer av Oknytt har på ett mycket olyckligt sätt fördröjts. Orsaken skall utan omsvep anges: undertecknad utgör, tillsammans med biträdande redaktören Marianne Nejati, redaktionsledning också för Norrländsk uppslagsbok, och denna utgivning – och de därmed förknippade svårigheterna – har helt blockerat oss och andra i ledningen för utgivningsprojektet det senaste halvåret! Så här är det:

Norrländsk uppslagsbok har under lång tid dragits med ekonomiska bekymmer. Dessa kulminerade strax före midsommar när ett förväntat stöd i flermiljonersklassen uteblev. Den fortsatta utgivningen var därmed rejält hotad. En betydande del av sommaren fick av den anledningen ägnas åt att ekonomiskt ro projektet i hamn.

Tack vare stödköp från bl.a. de norrländska kommunerna – vilka nästan samtliga ställde upp – och ett generöst bidrag från Statens kulturråd samt tillskott från ägarna till Norrlands universitetsförlag (som ger ut uppslagsboken) lyckades det oss så småningom att säkra fortsatt utgivning.

Visst var det arbetsamt att mitt i sommaren jaga fram presumtiva finansiärer, och nog kändes det väl åtminstone någon gång, det skall erkännas, rätt omöjligt. Men det lyckades, och därmed har nyligen – den 29 november – band 3 av uppslagsboken med orden från lapp till reen kunnat lanseras. Redaktionen är nu långt inne i arbetet med band 4.

Arbetet med att rädda utgivningen av den norrländska encyklopedin har, kan man säga, det senaste halvåret fått gå före utgivningen av Oknytt. Jag hoppas – och tror – dock att våra läsare kan ha förståelse för denna prioritering. Jag har under mina sexton år som Johan Nordlander-sällskapets redaktör många gånger av medlemmar fått frågor rörande norrländska förhållanden, där jag lämnats i sticket av gängse referenskällor. Behovet av en norrländsk uppslagsbok har sådana gånger verk-

ligen känts, och när vi nu fått chansen att producera detta verk, får den inte förspillas! *Därför* har vårt arbete med Norrländsk uppslagsbok temporärt fått träda i förgrunden.

Men när redaktionen nu får arbetsro igen – relativt sett i alla fall – ja då hoppas vi att vi snabbt ska komma ifatt med Oknytt-utgivningen. För även detta kontaktorgan har visat sig behövas, det har vi många vittnesbörd om. Det är väl också av den anledningen som många hört av sig och undrat när detta häfte skulle utges. Här är det nu – äntligen!

Jag vill avsluta med att tillönska våra läsare en god helg och ett gott nytt 1996!

För redaktionen och för sällskapets styrelse

Lars-Erik Edlund

LARS THOMASSON

När riksgränsen mot Norge stängdes för jämtlandssamerna

Förr nyttjade samerna renbetet som de ville på båda sidor av gränsen

Riksgränserna har för samerna i Norden alltid varit mer eller mindre konstlade gränser, som delat områden och förhållanden som tidigare hört ihop. Riksgränsen utgör t.ex. ingen språkgräns, utan man talar samma samiska på bägge sidor om gränsen och man har släkt- och vänskapsförbindelser oberoende av nationalitet.

Rätten för samerna att nyttja renbetesmarker i Norge grundades kring senaste sekelskiftet närmast på ett beslut av såväl riksdagen som stortinget 1883 och en Kungl. förordning 6 juni samma år. Enligt den hade de svenska samerna över hela renskötselområdet rätt att "årligen med sina renar flytta från det ena riket in i det andra och uppehålla sig å de trakter, hvilka hvartdera rikets Lappar enligt gammal sedvana besökt".

Men "utan vederbörande jordegares eller brukares samtycke" fick samerna inte vara i Norge annan tid av året än under maj–september, om inte svåra väderleksförhållanden framtvingade det. Dock, hette det vidare, "ega Lapparne i de trakter, der de efter gammal sedvana plägat under vilken årstid som helst beta sina renar å fjellen å ömse sidor af riksgränsen, att fortfarande utöfva denna rätt i samma utsträckning som hittills".

Det sista gällde framför allt jämtlandssamerna. Dessa flyttade i regel inte in på norskt område förklarade Kongl. Maj:ts Befallningshafvande (KB) i Jämtlands län i ett remissyttrande 1897; länets samer har däremot "sedan uråldriga tider och allt hitintills plägat vintertiden söka bete på norska fjällen närmare riksgränsen". Det var en betesrätt "hvaraf de fortfarande äro i verkligt behof". Norska samer flyttade inte heller in i Jämtlands län annat än undantagsvis. Inga norska lappar har betat sina renar i Sverige de senaste tjugo åren, heter det t.ex. i lappfogden Alarik Dahlquists årsberättelse för 1896. "Derförut hände det inom Hotagens lappby, att några norska lappar deltogo i flyttningen österut."

De norska fjälltrakterna längs jämtlandsgränsen hade, enligt KB, under vissa förhållanden sedan gammalt varit en tillflyktsort för jämtländska lappfamiljer, och det utan att någon olägenhet uppstått "vare sig för Norges lappar eller dess öfriga befolkning". Några samer höll sig vintertid så nära riksgränsen, att de inte kunde hålla sina renar borta från de norska områdena, där renmossan kunde vara rikligare än på den svenska sidan.

Jämtlandssamer från Kall flyttade temporärt till Norge

Från Kalls lappby finns dock exempel på flyttning till Norge. Vid lappfogdesammanträde i Kall den 13 maj 1897 anmäler ett antal samer, att de ämnade flytta till "Færens och Skjækkerfjelds lappdistrikt i Konungariket Norge". Sammanträdet föranleddes av §7 i förordningen från 1883, där det heter, att "Lapp som vill flytta med renar ... åligger att för länsmannen i hemorten uppgifva sitt och medföljande husfolks namn ... äfvensom antalet af de renar han kommer att medföra, och dessas egare". De som vid det här tillfället anmäldes att under sommaren flytta till Norge var:

–Ordningsmannen Jakob Andersson, hans hustru Brita Larsdotter, makarnas tre barn samt drängen Zakarias Jonsson
–Enkan Lisbet Andersdotter samt hennes tjenstefolk, drängen Lars Larsson och pigan Gunilla Hansdotter
–Lappmannen Jöns Jönsson, hans moder Maria Jönsdotter och pigan Maria Jönsdotter
–Lappmannen Jon Jönsson, hans hustru Maria Jonsdotter, makarnas två barn samt deras dräng Lars Johansson
–Lappmannen Jon Larsson, hans hustru Kerstin Johansdotter samt makarnas tre barn

Renantalet var enligt anmälan:

– Jakob Anderssons egna renar	250
– Jöns Erssons i Ganndalen renar i vård hos den förre	10
– Lisbet Anderssons egna renar	200
– Jöns Jönssons och hans moders egna renar	180
– Jöns Erssons i Ganndalen renar i vård hos den förre	10
– Jon Jönssons egna renar	100
– Jöns Erssons i Ganndalen renar i vård hos den förre	10
– Jon Larssons renar	100
– Renar tillhörande andra lappar, deraf Daniel Mårtensson i Færen distrikt	50
– Öfriga ej förtecknade renar	50
Summa:	960

Av förteckningen framgår också, att rätten för bofasta att ha renar i samernas vård ännu gällde, något som för Jämtlands län togs bort i 1898 års renbeteslag. Jöns Ersson hade som synes fördelat sina renar på tre olika samiska renägare.

Annat synsätt från myndigheterna i Norge: Ingen generell sedvana

KB i Jämtlands län hade inte väjt för uttrycket "sedan uråldriga tider", då han redovisade hur jämtlandssamerna nyttjat betesmark på norsk sida om riksgränsen. Motsvarande norska myndigheter synes däremot inte ha velat kännas vid någon sådan generell sedvana. Det framgår t.ex. av flera uppgifter i "1889 års norska lappekommissions indberetning". Kommissionen finner det f.ö. "ikke været nogen Nødvendighet for de svenske Lapper at ty netop ind i Norge, da disse Lapper har store, for Vinterophold gunstige og ikke fjerntliggende Strækninger til Betesmark i Sverige".

I fråga om förhållandena i de norska gränstrakterna mot Jämtland kan det, enligt kommissionen, "antages at være det samme som paa Grændsetraktatens tid" (1751) – dvs. begränsad, regelbunden inflyttning har ägt rum – "intil det sidste Halvsnes Aar, da Lapper fra Sverige har tiltagit sig en stadig udvidet Brug inden Nordre Trondhjems Amt". I "Skækkerfjelds Distrikt" är det nämligen sannolikt, "at de svenske Lapper kan have søgt over Riksgrendsen med sine Ren i saa lang tid, at gammel Sedvæne i saa Henseende maa erkjendes at være tilstede". Men kommissionen menar, att "ogsaa her har de svenske Lapper i den seneste tid i høi Grad udvidet den gamle Brug. ... Denne Indstrøfning af svenske Lapper og ren har foranledigt", heter det vidare, "at norske lapper er fortrengte fra Trakterne langs Rigsgrændsen til vestligere Egne".

Unionsupplösningen 1905 skärper förhållandena

Förordningen 1883 skulle gälla i 15 år, men kom att förlängas i första hand unionstiden ut, dvs. fram till 1905. Den renbeteskonvention som Sverige och Norge då kom överens om i samband

med unionsupplösningen förlängde emellertid förordningen att – med vissa förändringar – gälla till utgången av år 1917, senare utsträckt till utgången av år 1922. Fr.o.m. 1923 trädde emellertid 1919 års renbeteskonvention i kraft, den som senare avlöstes av konventionen 1972, med giltighet t.o.m. år 2002.

Renbeteskonventionen 1905 tog bort jämtlandssamernas rätt att vara i Norge månaderna maj–september (där det förekom) och att efter utgången av 1907 få nyttja mark där mera stadigvarande "utan vederbörande jordegares eller brukares samtycke". För Kalls lappby t.ex. innebar det försämrade förhållanden. I ett brev till ordningsmannen Jöns Johansson den 30 oktober 1906 uppmanar lappfogden samerna "allvarligt" att snarast möjligt flytta tillbaka från Norge, om de inte fått tillstånd av markägarna att vistas där.

Det uppstod tydligen tveksamhet om vad konventionens förändringar av förordningen 1883 verkligen betydde för jämtlandssamerna. Det synes uppenbart, heter det nämligen i lappfogdeberättelsen för 1910, att man från norsk sida vill spärra gränsen för de jämtländska renarna. Men den ändring som konventionen medfört kan inte innebära, att jämtlandslapparna helt skulle ställas utanför såväl 1751 års gränstraktat (den s.k. lappkodicillen) som 1883 års lag, som ju tillerkände "Lapparne i de trakter, der de efter gammal sedvana plägat under hvilken årstid som helst beta sina renar å fjellen på ömse sidor af riksgränsen, att fortfarande utöfva denna rätt i samma utsträckning som hittills". Men om det uppstår tvivel om inom vilka gränser en sådan betesrätt får utövas, eller om samerna överträder givna förbud eller åstadkommer skadegörelse "bestämmer lagen i hvarje fall den väg vederbörande hafva att gå för att vinna upprättelse". Och "därmed torde de allt fortfarande få åtnöjas".

I det här läget hade man börjat undersöka hur det egentligen förhöll sig med renbetningen kring riksgränsen. I 1912 års lappfogdeberättelse hävdar Abraham Staaff, att det för båda parter är nödvändigt "att betesutnyttjandet får utövas å ömse sidor

riksgränsen såsom det av ålder brukats". Även om bägge rikenas lappar inom Jämtlands län och Trondhjems amt kan undvara områdena för själva renbetets skull, så kan dock ingen nyttja renbetet i gränsområdena, om man inte sätter upp stängsel längs riksgränsen.

1919 års renbeteskonvention gör slut på gammalt samiskt samutnyttjande av renbetesmarkerna på båda sidor av riksgränsen

1919 års renbeteskonvention raderade också ut den gamla gränsbetningen. Kvar blev bara ett mindre s.k. gränsbetningsområde i Nordtrøndelags fylke i anslutning till Frostvikens norra lappby. Frostvikssamerna fick rätt att där låta renarna överskrida riksgränsen sommartid (juli–augusti). Samerna själva fick dock inte flytta in i området, med undantag av de renvaktare som behövdes. Samtidigt ställdes en del av renbetet inom Blåsjö renbetesfjäll, den s.k. Blåsjökilen, till norska samers förfogande under tiden maj–november.

Efter 1905 hopas klagomålen över "otillåten" renbetning i Norge. De norska myndigheterna tycks inte längre vilja acceptera den gamla gränsbetningen, fastän den obegränsat skulle gälla fram till 1923. Skadeståndskrav, telegram och skrivelser avlöser varandra på olika plan, såväl mellan lappfogdarna och landshövdingen/amtmannen som mellan regeringarna i Oslo och Stockholm. "Det har i senare aar fundet sted ulovlig beitning i amtet med svenske ren, og jeg tillater meg at anmode hr landshövdingen om at bevirke hindret gjentagelser herav i fremtiden", heter det t.ex. i en sådan skrivelse den 19 juli 1912 från amtmannen i Trondhjem till landshövdingen i Östersund. I en skrivelse i motsatt riktning 1907 säger sig landshövdingen Johan Widén inte kunna biträda "Herr Amtmandens" mening, att Karlstadskonventionen 1905 tar bort jämtlandslapparnas rätt

att "efter gammal sedvana under hvilken årstid som helst beta sina renar på ömse sidor riksgränsen". Renarna bör dock vårdas så, att eventuell skadegörelse kan förebyggas, och sker ändå skada skall den naturligtvis ersättas. Men det är, enligt Johan Widén, något helt annat och kan inte minska den rätt till gränsbete som samerna har.

Lappfogdeberättelserna redogör också för ersättningar för olovlig betning och skadegörelse på bl.a. utestående gröda i Norge. Under 1930-talet utsattes t.ex. samerna i Hotagen för stora ersättningskrav – och så ofta, att kraven tycks ha satts i system. I Hotagens lappby, liksom i den angränsande Offerdals lappby, gick fjällområdena på svensk och norsk sida på ett naturligt sätt in i varandra. Klagomålen föranledde också landshövdingen Sigfrid Linnér att för Kungl. Maj:t den 27 nov. 1926 påtala bristen på naturliga gränser på långa sträckor av riksgränsen mellan Jämtlands län och angränsande delar av Norge samt att 1919 års renbeteskonvention "förorsakat betydande svårigheter", framför allt i södra delen av Jämtlands län och i synnerhet i Idre lappby.

Samer ställs mot samer genom myndigheternas hantering av betesfrågan

Enligt det officiella källmaterialet har samerna själva tydligen inte haft några styrmedel i de viktiga samarbetsfrågorna kring renbetningen på ömse sidor om riksgränsen. De hade bara hörts i olika sammanhang och har ibland, kan man misstänka, t.o.m. tillagts uppfattningar som stärkt den "officiella" linjen. En officiell norsk uppfattning var, så vitt jag förstår, att de svenska samerna genom 1883 års lag trodde sig ha fått större rättigheter i Norge än tidigare. I en uppgift i den norska lappekommissionens protokoll heter det, att den norske samen Lars Larsen Blaasjøfjeld i en "stridighet" med en frostvikssame fått höra, att

efter 1883 behövde svenska samer inte längre "spørre de norske lapper om lov til at beite i sommertiden paa den norske side af rigsgrænsen". Jon Pedersen Daergafjeld hade samtidigt uppgivit, "at den almindelige opfatning blandt de intrengende svenske lapper skal være, at den norske lappelov av den 2den juni 1883 skal i betydelig grad have udvidet deres rettigheter og omraade hvad angaar at søke beite paa norsk grund".

Vad samerna själva kunde berätta . . .

KB i Jämtlands län företog flera utredningar om samernas behov och bruk av renbete i Norge. Det skedde t.ex. mera systematiskt både vintern 1897–98 av dåvarande lappfogden P.A. Brännström och åren kring 1910 och 1922 av lappfogden Abraham Staaff.

Jakob Andersson (f. 1844), ordningsman i Kalls lappby, berättade för lappfogden Brännström, att hans far Anders Jonsson nyttjat Skalstugefjället och att han en vinter vid 8 års ålder följt sin far som flyttade med renarna till trakten av Fæmunden, samt att sådana flyttningar sedermera upprepades under flera år. Hans hustru, Brita Larsdotter (f. 1855 i Sösjöfjäll) uppgav i sin tur, att man flera vintrar under hennes barndom flyttat till Norge, och att de där hade flera visten i Rasmusfjell (som norrmännen kallade Ratfjellet), i Ingdalsfjellet och Gaurstufjellet samt i verdalstrakten och i trakten kring Skækkervattnet. Lisbet Andersdotter (f. 1840), änka efter Lars Jönsson, berättade samtidigt, att hon första åren hon var gift också betat renar tillsammans med andra svenska lappar på Haarskalfjellet vid Levanger. Och "herrskap från Levanger" brukade då fara dit och titta på deras renar. Av bofast befolkning hade hon också hört, att svenska lappar "från urgamla tider flyttat till samma trakter".

Oldåbacken den 11 November 1913

Hr Herr Abr. Staff Lappfogde!
Med anledning af er skrifvelse, angående
Renbetesfrågan inom Sverge och Norge,
så vill jag gifva ett svar som kommer att
besannas så länge Lappar och Renar finnas
till, den af older brukliga vanan kommer till
att ske hedan efter såsom fordom, att mot
vår egen villja flytta in till Norge, på grund
af att Renbetet inom Sverge är isbelekt,
då ligger det i Renens natur att vester mot
Norge blir deras färd
Såsom Ralls eller Skäckerfjellslappar de kunna ej
undvika Norsk område ingen tid på året.
Efven så Offerdals lappar komma med sina Renar
på Norsk område alla tider på året.
vi från tar Forsjöfjell och Oldfjellslappar hafva
aldrig förut behöft komma på Norsk område
om sommaren. Hotagen lappar komma när
som helst alla tider på året inom Norskområde
med sina Renar. Det vore nog det bästa att den
gamla vanliga sedvanstätten finge bli gällande
nu som förr.
Hvad jag minnes i första tiderna så var Norska
lappar lika mycke på Svensk område, sosom nu är
fallet med Svenska lappar på Norsk område.
Många af dem har ju kommi in till Sverge.
Det blir väl en en gon att det fins Norska lappar
på de nämst gränsande Norskafjell såsom Skäckerfjell
Midagsfjell inom die, så det kan ennu bli som
förr att man får skullta med Norsken.
Kan ej på något annat sätt medela er den upplysning
ni vill ha. vänligen af Lappen Per Pålsson

Länsstyrelsen förhörde sig om förhållandet i Norge i regel genom att lappfogden reste kring och frågade ut samerna om hur det varit. Men det finns också ett och annat "skriftligt" vittnesmål, som t.ex. det här brevet till lappfogden från Per Pålsson, den förste ordningsmannen i Offerdals västra lappby. Även om språket är lite kantigt och meningarna inte flyter så lätt, är innehållet pregnant, och en och annan mening har litterär kraft: "Så vill jag gifva ett svar som kommer att besannas så länge Lappar och Renar finnas till ...".

Så långt Eskil i Kjesbuen kunde minnas . . .

Av de samer i Sösjöfjäll som kom till tals om förhållandena i Norge bestyrkte både Per Pålsson (f. 1854) och Jon Pålsson (f. 1859) flyttningarna till Norge. De två berättade också, att de 1889 deltagit i ett sammanträde med amtmannen Otto Gundt och länsmannen Erlandsen i Steinkjær för att klara upp en s.k. foderskada. De bofasta hade påstått, att svenska lappar flyttat alltför långt in i Norge, längre än vad de av ålder brukat. Men en person som kallades Eskil i Kjesbuen och var över 70 år, hade då betygat, att svenska lappar om vintrarna brukade beta sina renar så långt in i Norge som skett 1889, och det "så långt tillbaka i tiden han kunde minnas".

Det gjordes ingen skillnad mellan svenska och norska lappar

Flera intressanta förhållanden kunde samerna i Oviksfjällen redovisa för lappfogden Brännström vintern 1898. Några visade sig vara födda i Norge och bedrev nu renskötsel i Oviksfjällen. Elias Fredriksson var född i Sörli 1837 och hade varit rendräng hos hotagssamerna Mårten Olofsson och Anders Pålsson och deltagit i vinterflyttningar till Norge. De två samerna hade ansetts mycket välbärgade, menade han, och medfört stora renhjordar. Frostvikssamer brukade vintertid också ganska ofta komma förbi Hartkølfjell ned mot Snaasen, också de medförande stora renhjordar. Å andra sidan brukade norska samer flytta över till Sverige när förhållandena så krävde. En vinter hade Nils Fredriksson sålunda med sina föräldrar och deras renar följt svenska samer till Brunflo och flera gånger till vinterbetesmarker i Ström och Hammerdal. Samerna betraktade sig den här tiden som "samhörande", menade Nils Fredriksson, och då gjordes ingen skillnad mellan svenska och norska lappar.

Samerna själva utan inflytande över händelseutvecklingen

Exemplen ovan (det finns betydligt flera) räcker enligt min mening för att ge oss en uppfattning om hur olika samer uppfattade tidigare förhållanden med renbetning i Norge. Lappfogden Brännström söker dock själv förringa, tycker jag, de olika vittnesmålen med att de "inskränka sig till mycket ofullständiga berättelser" beroende på "lapparnas lefnadssätt och bildningsgrad samt lynne och lifsåsikt". Vad lappfogden försöker säga är egentligen, att samerna pratade mera än de hade förstånd till.

Det är också symptomatiskt för den här tiden, att samerna tycks ha saknat allt reellt inflytande över sina yttre levnadsvillkor och att alla principiellt viktiga frågor avgjordes helt över deras huvuden. Men det kanske inte var så lätt med de förutfattade meningar omgivningen hade om dem och som t.ex. tog sig uttryck i ett annat omdöme av lappfogden Brännström: "De taga dagen sådan den kommer och äro från gammalt vanda att nästan i allt vika undan för sina bofasta grannar".

Praktiskt samarbete i stället för renstängsel "uppseendeväckande"

Att riksgränsen i renskötselsammanhang var en onaturlig gräns för jämtlandssamerna visade de många årens bekymmer efter "gränsstängningen". Sammanblandning av norska och svenska renar var återkommande problem. Den 20 nov. 1952 hölls t.ex. ett viktigt möte i Funäsdalen mellan de två länscheferna, landshövdingen Torsten Löfgren och fylkesmannen Ivar Sjånes, just om detta. Enligt tidningsuppgifterna var man ense om att renstängsel skulle bidra till bättre förhållanden. I ett senare sammanhang (1955) lämnade lappfogden Åke Wikman ett, enligt ortspressen, "uppseendeväckande" förslag på hur man i stället

på ett praktiskt och förhållandevis enkelt sätt skulle kunna gå över till ett svensk–norskt samarbete. Man borde helt enkelt upphäva riksgränsens betydelse som gräns och etablera gemensamhetsbeten på bägge sidor om Kölen. Stängsel löste nämligen inte problemen, det blev dyrare och mindre effektivt. Man borde ta bort stängslen och få till stånd ett samlat renbete i stället för att resa ogenomförbara skrankor mellan norska och svenska renskötselområden. (Åke Wikman var, enligt min mening, den förste "moderne" lappfogden, som förstod behovet av utveckling i stället för den förmynderireglering renbeteslag och byordningar avspeglade.)

Förslaget som på 1950-talet uppfattades så "uppseendeväckande" var egentligen ingenting nytt, utan – om det genomfördes – bara ett slags återgång till de förhållanden som rådde före 1919 års renbeteskonvention, dvs. en återgång till den gränsbetning på bägge sidor riksgränsen som man enligt KB:s yttrande 1897 hållit på med "sedan uråldriga tider".

I krislägen sätts också lagar och regler ur spel

I gryningen en av de första dagarna i april 1943 drev de norska samerna Elias Fjellner Stenfjell och hans hustru Sofi sin renhjord på ett par hundra djur från Kirkebyfjellet i meråkerstrakten över riksgränsen strax söder om Skalstugan. Och medan renarna vaktades av svensk militär begav sig paret Stenfjell tillbaka för att hämta dottern Sonja Elise, som då var tre år, och mostern Brita Nursfjell, 53 år. Vi hämtade dem kl. 4 på morgonen 4 april från en kåta vi hade i Færsdalen, har Stenfjells efterlevande hustru senare berättat. Och det här var en flykt som kom till stånd, sedan lensman Suul i hemlighet anförtrott Stenfjell, att statspolitiet hade "et usnakket ord med ham". Flykten till Sverige blev inledningen till en över tre år lång vistelse på svenska renbetesområden inom Kalls och Sösjö lappbyar, med vinterbe-

te bl.a. kring Åreskutan. Familjen Stenfjell fann sig också väl tillrätta och rönte stor uppskattning från befolkningens sida.

Återflyttningen blev betydligt krångligare, eftersom den kom att bli ett myndighetsärende när kriget var slut och livet började normaliseras. Lappefogden i Nord-Trøndelag, I. Ornæs, beordrade Stenfjell per telegram i augusti 1946 att återvända, och i ett senare brev hotade han med att "Deres fortsatte opphold på svensk område vil bli betraktet og behandlet som ulovlig beiting". Och han ville ha besked om när återflyttningen påbörjats och avslutats. "Dette er siste varsel fra meg", heter det. "Et eventuelltt neste vil komme fra fylkesmannen, og da vil det påløpe omkostninger for Dem."

Men också lappfogden Waldemar Gardham i Östersund gav Stenfjell ett föreläggande att senast den 1 nov. 1946 ha lämnat svenskt område med sina renar. Stenfjell följde också den anmaningen. Ordningen var återställd. Något renbete på andra sidan riksgränsen fick naturligtvis inte förekomma i fortsättningen.

Anmärkning

Orden *lappar* och *lappby* har många gånger använts i det föregående, eftersom de tillhör den här tidens terminologi. *Lappby* har i 1971 års rennäringslag ersatts av benämningen *sameby*, liksom *lappar* i senare författningstext ersatts med *samer*. Nämnden för svensk språkvård har 1965 rekommenderat, att orden *same, samisk, samiska* skall användas som normalord i alla sammanhang. Dessutom är *same* det egna samiska ordet.

GEORG HANSSON

Tröndelag, Finnmork, Jamtaland – en dramatisk gränstrakt?

> Dramatiken uppstod först under medeltiden då nationsgränsen utbildades och kanske inte ens då. Det är i dag vi tänker i nationsgränser som inte fanns i förhistorisk tid.
>
> Evert Baudou: Norrlands forntid (1992)

Först år 1751 fastställdes Sveriges riksgräns mot Norge, och Jämtlands västra gräns fick den sträckning vi känner till idag. Då var Finnmork – samernas land – sedan länge sönderstyckat, och uppdelat mellan främst Sverige och Norge. Men i de vittnesförhör som hölls i Jämtland och i Tröndelag före gränsbestämningen framskymtar detta Finnmork.

Vid förhören uppgav samtliga bönder i Ström att Portfjället var gränsmärket mot Norge. Bönderna i Nordli uppgav att Svaningssten i Vattudalen var gränsmärke mot Sverige. Mellan dessa två märken är det nästan åtta mil! Det märkliga är, att båda sidor har rätt! Mellan gränsmärkena låg nämligen det gamla Finnmork, ett område som bönderna på båda sidor gjorde anspråk på.

Finnmork (av no. *finn* 'same') var ett begrepp redan på vikingatiden. Den norske storbonden och köpmannen Ottar, själv bosatt i Nordnorge, har beskrivit de geografiska förhållandena

i Norden vid 800-talets slut. Han säger i sin berättelse, att nordmännens land var mycket långt och mycket smalt. Den mark som kunde användas till bete eller odling låg vid havet. Öster om och ovanför den bebyggda kusten låg obebyggda vidder. På dessa vidder levde samerna, "finnarna" (*finnas*).

Norges äldsta historieskrivning, "Historia Norwegiæ" – avfattad på latin – är daterad till omkring 1170. Enligt denna bestod det norska riket av tre längsgående områden, bälten. "... det tredje beltet er fullt av skoger hvor finnene bor, men uten å pløye jorden". Österut låg Svealand, Götaland, Jamtaland och Ångermanland (*Swethiam, Gautoniam, Jamtoniam, Angariam*), norr därom fanns kväner och kareler. Längs Norge, sägs det, sträcker sig en väldig ödemark, som skiljer landet från de hedniska folken.

I Egils saga, som nedtecknats omkring 1220, förmodligen av Snorre Sturlason, beskrivs området på följande sätt: Finnmarken är mycket vidsträckt. I väster ligger havet med stora fjordar, som skär in i landet, och likaså i norr och hela vägen österut, men i söder ligger Norge, och Finnmarken omfattar nästan allt det inre landet, lika långt söderut som Halogaland det yttre. Öster om Naumudal ligger Jamtaland, därefter Helsingaland, sedan Kvänland, sedan Kirjalaland. Finnmarken ligger ovanför alla dessa land, och stora fjällbygder sträcker sig upp i landet, dels i dalarna, dels utmed sjöarna. I Finnmarken finns ofantliga sjöar och utmed sjöarna vidsträckta skogar. En rad av höga fjäll sträcker sig genom hela landet och kallas Kjölen.

Den sista meningen är intressant. Kölen var alltså långtifrån någon "riksgräns". Finnmork sträckte sig längs båda sidor av fjällryggen, ända ner mot Jämtland.

Det fanns med all säkerhet samer också utanför och söder om det område, som på medeltiden kallades *Finnmork*. I takt med att kyrkor byggdes i jordbruksområdena skulle också samerna i närheten inlemmas i det kristna samhället och omfattas av dess regler – och därmed blev Finnmork allt mindre.

Samerna som levde i detta Finnmork var skickliga fiskare och

jägare. Handel med och beskattning av samerna var tidigt en viktig inkomstkälla för stormän i Norge, och senare för dess kungar. Sveriges deltagande i denna handel kom igång först under medeltiden (1200–1300-talet).

För att garantera, att beskattningen av samernas pälsjakt kom Norges kungar tillgodo, hade Finnmork en speciell ställning i det norska riket. "Finnskatten" och handeln med samerna blev en exklusiv "kungsrätt", men kunde å kungens vägnar ombesörjas av nordnorska stormän. Det står också klart, att kungen inte "ägde" det område som detta monopol gällde, endast dess avkastning. Dessa stora skatteutbetalningar kan liknas vid en tribut – en underkastelse. I "Historia Norwegiæ" kallas de också *maxima tributa*.

Till det norska intresseområdet hörde även de "skattepliktiga öarna" i väster, t.ex. Orkneyöarna, Hebriderna och Man. Dessa hade en kristen, nordisk befolkning, som erkände de norska kungarnas överhöghet. De hade en social organisation som liknade det norska fastlandets, men utgjorde inte någon politisk enhet.

Även samerna torde ha haft en slags social organisation – i större eller mindre grupper – annars skulle man knappast ha kunnat driva in skatterna hos dem. Samernas land, Finnmork, utgjorde dock ingen politisk enhet. Det fanns ingen "statsbildning", och därför inget organiserat motstånd när bönderna "invandrade" under vikingatiden (Lorentz, 1991). Den viktigaste skillnaden gentemot skattelanden i väster var, att norska kungar inte hade samma obestridda makt i Finnmork; konkurrensen från kväner och karelare var stark.

Samerna var inte kristna och därför gällde inte de norska landskapslagarna i Finnmork. Inte heller var de skattskyldiga till kyrkan. Landskapslagarna innehöll däremot begränsningar i de kristnas kontakter med "hedningar". Magnus Lagabötes landslag, som 1274 ersatte de gamla landskapslagarna, gällde inte i Finnmork (Bergsland, 1975).

Bondebefolkningen i de angränsande områdena hade inga rättigheter inom Finnmork. Enda undantaget finns i Jämtlands landsskrå – jämtarnas rätt att jaga älg och ekorre i den sydligaste delen. Enligt Frostatingslagen (som gällde för Tröndelag) hade norska bönder rätt att jaga och fiska i allmänningarna. Detta undantag för jämtarna betyder alltså, att Finnmork inte var något allmänningsområde.

Man kan möjligen tolka detta som att jämtarna vid övergången till Norge under 1100-talet fick fortsätta enligt gammal sedvana. Den goda tillgången på fisk och vilt kunde nyttjas i god sämja mellan samer och bönder.

Flera författare som behandlat gränsfrågorna och Finnmork, t.ex. Johan Nordlander, har utgått från att Finnmork var svenskt område, men att jämtarna bytte till sig jakträtten av den svenske kungen. På detta sätt har man – enligt min mening oriktigt – kunnat koppla samman de "svenska" och "norska" gränsdokumenten (se vidare nedan).

Finnmork som begrepp började lösas upp redan på 1300-talet. I och med att flera kyrkor uppfördes kunde samerna inlemmas i de kristna rättskretsarna. Birkarlarna, som nu blivit svenska undersåtar, fick 1328 privilegier på det mesta av skinnhandeln med samerna. År 1340 utfärdade unionskungen Magnus Eriksson frihetsbrev till den som ville slå sig ner i den del av "Sveriges rike" som "widh Helsingland och Ångermanland liggiandes äre, benemndh Lappmark".

Från både norsk–dansk och svensk sida uppmuntrades kolonisation på samernas områden på 1600-talet. En administrativ kontroll byggdes upp och det gamla Finnmork delades. I samband med skinnhandelns minskande betydelse bytte samerna huvudnäring från jakt och fångst till tamrenskötsel av det slag vi känner idag.

Den del av Finnmork som låg inom nuvarande Jämtland kom att räknas till Ångermanlands lappmark, tidvis t.o.m. till Pite lappmark. Detta berodde förmodligen på att birkarlarna i Pite

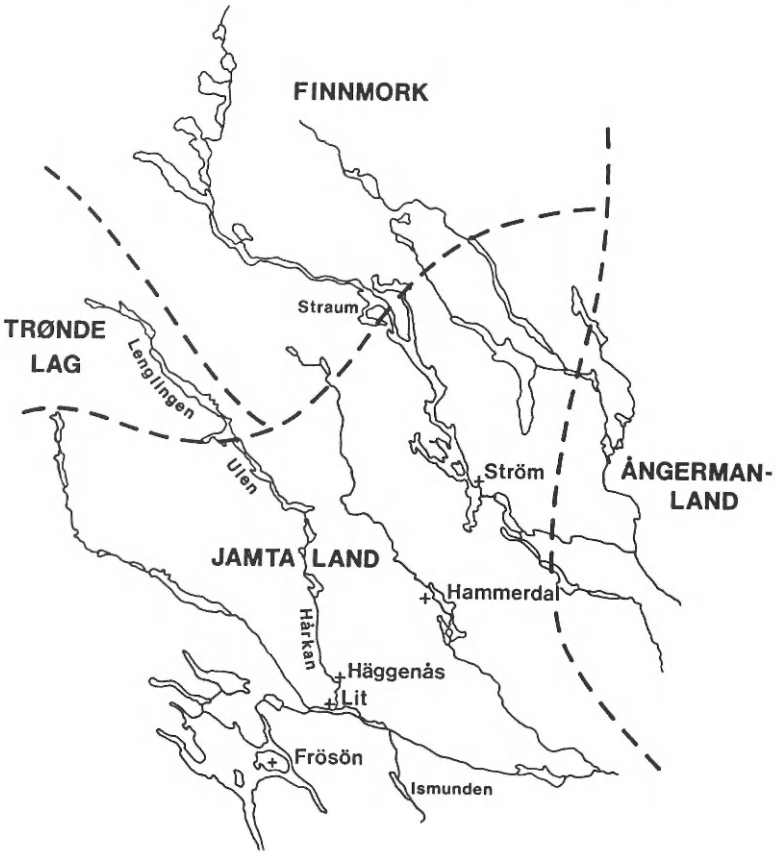

Jämtlands medeltida nordgräns. (Teckning M. von Essen, JLM.)

lappmark under den svenska ockupationen av Jämtland 1563–71 utsträckte sitt område ända ner till Hotagsfjällen.

Men åter till gränsfrågorna!

De äldsta uppgifter vi har om Jämtlands gränser finns tryckta i "Jämtlands och Härjedalens diplomatarium" (JHD); det finns både ett "svenskt" och ett "norskt" dokument.

I ett tillägg till den medeltida Hälsingelagen (som också gällde för Medelpad, Ångermanland och kustlandet norrut) finns en gränsbeskrivning som berör Jämtland – trots att landskapet inte nämns vid namn. Det visar sig också att dess första del inte alls stämmer med den gräns som beskrivs i det norska dokumentet (se nedan).

"Så delades landen 2 konungar emellan, att Sveriges och Norges (land) börjar i Ulu träsk och leder efter Ysma, 15 vikna långt. Då äger Norges konung landet västan och sunnan och Sveriges konung landet östan och nordan." (JHD I:3)

Så börjar gränsbeskrivningen, som förmodas vara nedskriven omkring 1320. Enligt Nils Ahnlund (1948) var den redan då föråldrad, "en historisk relikt" som "för länge sedan upphört att gälla". Enligt Ahnlund – och forskare före honom – gick gränsen från sjön Ulen i Sörli, längs Hotagen och Hårkan ut i Indalsälven. Därefter nedströms denna 1½ mil och så uppströms Sännån genom Sännsjön och Stugusjön till den långsmala Ismunden. Om denna "gräns" en gång varit gällande skulle alltså Ström, Hammerdal, Häggenås och Stugun/Ragunda socknar ha hört till Sverige, när övriga Jämtland var norskt.

Nils Ahnlund ägnar denna text stort utrymme, och hans tolkning har ansetts vederhäftig och trovärdig. I ett tillägg skriver han dock att framställningen "i åtskilligt förblir provisorisk; den vill främst inbjuda till fortsatt diskussion". Trots dessa anspråkslösa reservationer får man intrycket att hans tolkning är säker, och den har också citerats i många senare arbeten.

Det finns dock många frågetecken kring denna gränsbeskrivning. I olika avskrifter anges olika väderstreck för de båda rikenas områden. Ordet *vikna* brukar översättas 'sjömil' eller 'roddarbyten', men hur lång sträcka det avser kan inte ens Ahnlund beräkna "då vi faktiskt sakna alla till jämförelse lämpade uppgifter från Norrland i äldre tid".

Ordet *träsk* som beteckning för en öppen sjö är alldeles okänt i dessa trakter och i Norge. Däremot förekommer det i svenska

och finska Lappland. Slutligen bör frånvaron av landskapsnamn i textens inledning påpekas.

Denna "gräns" skulle alltså gå längs en roddled, men Hotagen–Hårkan–Sännån kan knappast kallas "roddled". Forsträckorna är många och höjdskillnaden betydande. Inte heller Ströms Vattudal är något alternativ i detta sammanhang.

Edvard Bull, den norske historikern, hade en annan åsikt än Ahnlund. Bull menade att Ulu träsk och Ysmæ "må søkes et eller annet sted i trakten fra Tårneå nordover". Han menade att det första avsnittet i Hälsingelagens gränsbeskrivning (som citerats ovan) inte hör ihop med resten av texten (som är en rad gränsmärken i sydöstra Jämtland). Han stödde sig bl.a. på ett par dokument från 1374 (JHD I:107 och 108). I dessa framgår att gränsen mellan Uppsala och Åbo stift "gå och av ålder gått över en liten ö vid utloppet av och ungefär i mitten av en älv, på folkspråket kallad 'Ula', där de nämnda gränserna äro utmärkta av en stor hög, ett stenröse".

Det är kanske i samband med försöken att erövra Jämtland åren 1308–1309, som svenskarna stöter på sjönamnen *Ulen* och *Ismun*. På grund av namnlikheten kopplades därefter texten om "landaskiftet" ihop med den ursprungliga längden av gränsmärken, och båda delarna skrevs ner som ett tillägg i Hälsingelagen.

Trakterna nordöst om Storsjöbygden – Lit, Häggenås, Föllinge, Hammerdal och Ström – kom att räknas till landskapet Jämtland allt eftersom de bebyggdes under yngre järnålder (550–1050 e.Kr.). Det finns ingenting i tillgängliga källor som kan bekräfta att första delen av Hälsingelagens gränsangivelse någonsin varit gällande i detta område.

Det norska "dokumentet" är egentligen flera, som felaktigt ibland kallas Svegs-dokumentet. Det anses numera vara nedtecknat i det norska kungliga kansliet någon gång i början av 1300-talet. Hela dokumentet består av tio pergamentsblad och innehåller – förutom "Noregs landa mæri" – bl.a. kung Sverre

Sigurdsons skrift från 1198–99 "Ett tal mot biskoparna" (tolv sidor) och ett kort stycke om gränsen mellan Norge och Ryssland.

"Noregs landa mæri" omfattar fem sidor i dokumentet, och utgör en sammanställning av sex beskrivningar av gränsen mellan Norge och Sverige, samt berättelsen om Härjedalens första bebyggelse. (Texten finns tryckt i Jämtlands och Härjedalens diplomatarium, JHD I:2; den behandlas utförligt i Eriksson, 1984.)

Tre av beskrivningarna berör Jämtlands gränser, och en av dessa tre är ett vittnesmål vid ett allting i Sveg. Årtalet för tinget är osäkert, men det kan varken ha varit 1268 eller 1273 (vilket ofta antagits), utan förmodligen någon gång mellan 1269 och 1272. Tyvärr har resten av tingsprotokollet gått förlorat, och vi vet därför inte varför riksgränsen nämndes. Det är inte tal om något "gränsting", men förmodligen behandlades viktiga kyrkliga frågor. Gränsen norrifrån beskrivs mycket kortfattat: "från Ström och till Ramsele, från Ramsele och till Ragunda fors, från forsarna och till Morbäck..."

I ett annat avsnitt i denna "avskriftssamling" finns ett utdrag ur Jämtlands gamla landsskrå. Det gäller den del som rör gränserna mot Finnmork och mot Ångermanland/Medelpad (Hälsingland). Eriksson tidsfäster detta avsnitt till "senare delen av 1200-talet", men landsskrån som sådan fanns naturligtvis långt tidigare. Vid Jämtlands övergång till Norge gjordes ett tillägg i landsskrån angående jämtarnas rätt att jaga inom Finnmorks sydligaste del. Detta undantag måste uttryckas särskilt, eftersom norska bönder i övrigt inte hade några rättigheter inom Finnmork. Vidare ändrades gränsen vid det medelpadska Haverö – till jämtarnas förmån – under Skule Jarls tid. Därför finns också detta tillägg (inklusive upplysningen att ändringen gäller "sedan Skule Jarl dog") i senare versioner av landsskrån. Skule Bårdsson dog 1240.

Textens början lyder: "Detta landamäre är mellan Jamtaland

och Finnmarkar och Hälsingaland: I väster från Lenglings lider och så norrut till Strömmen. Där äger jamtarna – norrut i Finnmork, 19 raster från Ström – (rätt) att jaga djur och ekorre; (gränsen) går så österut (till) landamäret mot Ångermannaland, (som) börjar där det heter Veimosior (Vojmsjön)."

Uttrycket Lenglings lider kanske kräver en förklaring. Det är inte fråga om en punkt, ett visst märke, vid sjön Lenglingen i Sörli, utan om sluttningarna, liderna, vid sjön. Ovanför dessa fjällsluttningar, på en viss höjd i terrängen, börjar samernas område, Finnmork. Gränsen utgörs alltså inte av en rät linje mellan två punkter, den följer helt enkelt Hotagsfjällens sluttningar österut och norrut mot "Straum", förmodligen Ögelströmmen. Det är ungefär samma begränsning som lappskattefjällen senare kom att få i området. Därefter går gränsen österut mot tåsjötrakten. Gränsen mellan Ångermanland och Finnmork börjar vid Vojmsjön. Den del av gamla Finnmork som kom att kallas *Åsele lappmark* räknades så småningom till Ångermanland.

Att inte Jämtlands landsskrå citerades vid alltinget i Sveg beror naturligtvis på att härjedalska bönder och nämndemän inte hade tillgång till den. Gränsangivelsen som framkommer i Sveg är mer summarisk vad gäller Jämtlands gräns än utdraget ur landsskrån, eftersom det viktiga då var Härjedalens gränser mot Svealand.

Det tredje avsnittet i "Noregs landa mæri" som berör Jämtland börjar: "Detta landamäre har jamtar och hälsingar hållit sedan landen bebyggdes". Det anger gränsen norrifrån lika summariskt som vid tinget i Sveg, men med andra ord. Den första delen av uppräkningen ger ett ålderdomligt intryck av delningslinje i ett gränsområde. Också här (liksom i landsskrån) anges att Jämtlands gräns mot Ångermanland börjar i Finnmork.

Uppgifterna om Jämtlands gränser i "böckerna som kallas landsskrå", citeras i flera medeltida handlingar. Oftast gäller det tvister mellan jämtar och härdalingar, och då beskrivs bara delar

av gränsen. I ett pergamentsbrev från Sunne år 1482 (JHD II:159) ges dock hela sträckningen, landskapet runt, med i stort sett samma ord som i 1200-talsavskriften.

År 1602 undersöktes riksgränsen av ombud från Jämtland och Ångermanland, tolv från vardera sidan (Riksarkivet). Man anlitar landsskrån, som förvaras i Jämtland "i deras landskista", och skriver av sunnetexten nästan ordagrant. Landsskrån var alltså rättsligt giltig hela den tid Jämtland hörde till Norge!

Dokumenten ger inte många upplysningar om livet kring den medeltida gränsen. I ett landstingsprotokoll från 1624 får vi dock veta, att strömsborna i Jämtland hade goda och intima kontakter med byn Stamsele, som då låg i Ångermanland. Dramatiken uppstod förmodligen på 1700-talet, när nybyggarna letade sig allt längre upp i fjälltrakterna. Då kunde det komma till konflikter mellan samer och nybyggare, liksom mellan svenska och norska nybyggare.

Det blev konflikter också när riksgränsen mellan Norge och Sverige slutligen skulle bestämmas. De svenska förhandlarna hävdade att allt land öster om Kölen skulle tillhöra Sverige – alltså även det som beboddes av trönder. "Hacket i gränsen" runt Nordli och Sörli i Tröndelag kan te sig märkligt – men det borde ha varit ännu större. Dokument från 1600-talet och vittnesförhören inför gränsbestämningen 1751 tyder på att området nordväst om Hotagssjön tillhörde Sörlis bönder. I Frostviken brukades Jorm- och Blåsjöfjällen av norska samer, och dessa fjäll borde rätteligen ha tillfallit Norge.

De norsk–danska förhandlarna tvingades dock ge efter på sina krav, och gränsen fick den sträckning den har i dag. Hacket i gränsen har ändå gett upphov till mer eller mindre dramatiska berättelser och skrönor, i försök att förklara den till synes märkliga avvikelsen. Som exempel kan nämnas att lantmätaren skulle ha blivit ihjälslagen och den samiske vägvisaren mutad.

Källor och litteratur

Ahnlund, Nils, Jämtlands och Härjedalens historia, I (Stockholm 1948).
Bergsland, Knut, Om middelalderens finnmarker, i: [Norsk] Historisk Tidsskrift 1970.
Bergsland, Knut, Utredningen inför skattefjällsmålet, i: Samernas vita bok (Stockholm 1975).
Bromée, Janrik, Jämtlands och Härjedalens historia II (Stockholm 1945).
Bull, Edvard, Jemtland og Norge (Östersund 1970).
Egil Skallagrimssons saga (i serien Isländska sagor, översatta av Hj. Alving, Södertälje 1986).
Eriksson, Nils-Erik, Det äldsta gränsdokumentet om Härjedalen och Jämtland, i: [Norsk] Historisk Tidsskrift 1984.
Gothe, Richard, "Finmork" och Jämtland, i: Jämtländska studier, Fornvårdaren (Uppsala 1928).
Hansson, G. & Jenssen, P., Det märkliga hacket i gränsen, i: Jämten 1994.
Hvarfner, Harald, Jämtlands och Härjedalens historia. Arkeologisk inledning (Stockholm 1962).
Jämtlands domböcker och landstingsprotokoll 1621–1648 (Östersund 1933–1989).
Jämtlands och Härjedalens diplomatarium I (Uppsala 1943–).
Lorenz, Einhart, Samefolket i historien (Oslo 1991).
Major Peter Snitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–45 (Oslo 1962).
Nordlander, Johan, Det gamla landaskiftet mellan Sveriges och Norges riken, i: Fornvårdaren (Uppsala 1925).
Norges historie – Historia Norwegiæ. Övers. A. Salvesen (Oslo 1969).
Ottar og Wulfstan, To rejsebeskrivelser fra vikingtiden (Vikingeskibshallen i Roskilde 1983).

MARIA LARSSON & EVA SJÖGREN

Bilden av Jämtland

> Vi två, min blivande man och jag, kom en mycket vacker vårdag i maj cyklande till en liten sjö i Jämtland. Vi kom söderifrån och stigningen var märkbar. Snön låg ännu kvar utefter vägkanterna, solen glittrade på sjön, det rasslade i isbitarna vid sjöstranden då isen "sköljde" just den dagen. Vägen slingrade sig runt sjön och det låg små gårdar efter vägen. Vi stannade och såg på landskapet på andra sidan sjön. Berget bredde ut sig mot den blå, molnfria himlen. Nedanför låg de rödmålade stugorna med ladugårdar och härbren och landskapet sluttade ner mot sjön. Det var ungefär 6–7 gårdar på den sidan – på den andra sidan, där vi stod, 8–10 stycken. Det var söndagsfrid och andaktsfullt, luften frisk och klar och utsikten vidunderligt vacker. Vi kände, att här ville vi bo! (Ingrid f. 1926)

Den storslagna naturen, utsikten, friden och den rena luften är några element som ständigt återkommer i beskrivningar av Jämtland. Vi finner den i glättade turistbroschyrer, men också i "vanligt folks" beskrivning av landskapet.

Citatet ovan är hämtat ur en inflyttad kvinnas berättelse om sitt liv och om sitt möte med Jämtland. Berättelsen är ett av de ungefär 300 bidrag som kom in vid en insamling av kvinnominnen som 1992 genomfördes av Folkrörelsearkivet i Jämtlands län. Under uppropet "Skriv kvinna, skriv!" uppmanade arkivet kvinnor bosatta i länet att skriva om sina liv. Genom den fria uppläggningen – utan frågelistor och stolpar och som enda krav

att det berättade skulle vara självupplevt – gavs kvinnorna fritt spelrum att skildra sina liv och erfarenheter utifrån egna utgångspunkter och förutsättningar. Berättarglädjen visade sig vara stor, och det man valt att lyfta fram och ansett viktigt att berätta om spänner över ett brett fält. Kvinnorna skriver om barndomstiden och skolans värld, om relationer till män, syskon, föräldrar och barn, och ger beskrivningar av arbetet som fäbodtös, egen företagare och förskollärare. Många kvinnor har givit rika skildringar av graviditeter och förlossningar, andra har skrivit om anorexia, depressioner och alkoholism. Åter andra beskriver den omvälvning det innebar att få tvättmaskin och hur det var att bo i väglöst land, om engagemang i politiken och i religiösa församlingar. I stort sett allt finns med, glädjeämnen har blandats med vardagshändelser och svåra sorger. Bredden i ämnesval är en återspegling av de berättande kvinnornas bakgrund. De representerar olika generationer, den yngsta 17 år och den äldsta 92, skilda samhällsklasser och skilda uppväxtmiljöer – från ensamgårdar i väglöst land till stadsmiljö.

Minsta gemensamma nämnaren

Dessa skiftande livsöden till trots hade kvinnorna ändå något gemensamt – de hade alla någon form av anknytning till länet. De flesta var födda, uppvuxna och fortfarande bosatta i Jämtland eller Härjedalen, andra kom flyttande dit som unga eller vuxna. Endast ett fåtal hade lämnat länet och sänt in sitt bidrag från förskingringen.

Den minsta gemensamma nämnaren, förutom att alla skribenter var kvinnor, var den kulturella och geografiska ramen, och vi beslöt oss därför för att se närmare på *om* och i så fall *hur* detta områdes folk, natur och kultur beskrivs och *vilka* det är som berättar.

Frågorna *om* och *vilka* kunde snabbt besvaras efter en första

genomgång av materialet. Huvudsakligen är det Jämtland och jämtarna som beskrivs, och de som berättar är i de allra flesta fall de inflyttade kvinnorna. I de "inföddas" berättelser bildar beskrivningarna av omgivningarna, när de över huvud förekommer, mer en självklar kuliss till det som är berättelsens kärna. Det välkända, vardagliga är av underordnad betydelse och inte värt att berätta om.

Vi skall därför i denna artikel koncentrera oss på de inflyttade kvinnornas berättelser, eftersom det är i dessa vi finner mer uttömmande beskrivningar av vad som fångat dem i mötet med den nya hembygden, och vad som uppfattats som utmärkande och särpräglat för landskapet.

De inflyttade kvinnornas berättelser utgör ett tjugotal av de 300 levnadsberättelserna. Den äldsta kvinnan i materialet är född år 1900 och den yngsta 1955. Merparten av kvinnorna är födda och uppvuxna i södra Sverige eller i något av våra nordiska grannländer. Många av kvinnorna har gift sig med en jämte och därför flyttat dit, men det finns även de som flyttat av andra orsaker.

Vad är det då som dessa inflyttade kvinnor lyfter fram och försöker definiera som specifikt jämtländskt? Vid en jämförelse av berättelserna kan vi se att det finns vissa teman eller stereotyper som återkommer. Det handlar om klimatet och naturen, om människors beteenden och sätt att vara, om skribenternas möte med jämtar där de upplevt att de betraktats som klena sörlänningar eller stadsbor, om de förändringar som skett på den jämtländska landsbygden sedan de flyttat dit samt om sedvänjor och kulturhistoria. Vi låter inflyttarna själva berätta.

Det första mötet

> Det var ändå ett stort steg att bryta upp från släkt, vänner, arbete och fritidens nätverk, att bli invandrare i en ny och på många sätt annorlunda miljö. Vi hamnade på en ort

> några mil utanför Östersund, och blev snart varse att människorna här uppe hade kvalitéer som vi inte riktigt varit vana vid, och som på något sätt avvecklats i den mer urbaniserade miljö vi kom ifrån. Man var mer öppen, ärlig och rak, utan så mycket krusiduller. Det gick t.o.m. att ha ytterdörren olåst när man for hemifrån. (Birgitta f. 1936)

Öppen, ärlig och rak, så upplevs jämtarna av en del av skribenterna.

> Sen vill jag också gärna protestera mot dom som sagt att jämtarna är så tysta, inbundna och svåra att lära känna. Så är det inte! Dom flesta jag lärt känna är glada, trevliga och duktiga människor. Jag har i alla fall väldigt roligt tillsammans med dom! (Inga f. 1919)

Men jämtarna kunde också uppfattas som svårtillgängliga:

> De första människorna jag lärde känna i Jämtland var NN:s som jag fick en jättefin kontakt med. Jag cyklade eller sprang ofta dit upp bara för att få träffa dem. Öppna och glada, generösa och humoristiska. Jag trodde förstås att alla jämtar var så, men jag upptäckte snart att jämtarna var annorlunda, de skiljde sig från människor som bodde söderut. Vari låg skillnaden? Ja, alla var inte lika öppna och tillgängliga som NN:s. Jag märkte att när jag tilltalade dem, var glad och öppen och glittrig i ögonen, så var det som att komma fram till en hög ogenomtränglig oklippt häck, som inte gick att forcera. Hur jag försökte växte häcken igen ännu mera. "Du ska skynda långsamt med jämtarna! Du har med sur-jämtar att göra, vänta och se! Dom blir dina vänner för livet, om du tar det piano!" ... Min erfarenhet efter fem år häruppe i Jämt-Riket är, att de verkligt "igenvuxna häckarna" öppnar sig aldrig för mig, jag får

> acceptera dom som dom är eller inte bry mig om dom. Men några har så att säga utkristalliserats, öppnat en liten gång genom sin häck och släppt in mig. (Monica f. 1940)

> Vi fann en lämplig gård i Jämtland, och till alla urinnevånares förvåning klarade vi oss bra. Det var dock något av en kulturchock att flytta från Stockholm till glesbygd på 50-talet. Livet levdes så helt annorlunda. Grannarna hälsade på utan att de först var inbjudna, ingen hade bil, TV fanns inte. Vi var de första som skaffade motorfordon (motorcykel). Att en kvinna klättrade på tak och lade tegel, var en sensation. Misstänksamheten mot oss kändes starkt i början men avtog och ersattes med god grannsämja och vänskap. Men riktiga jämtar blev vi aldrig. Däremot våra fyra barn som kom i snabb takt. Det tyckte byborna om. Byn behövde nytillskott. (Eva f. 1930)

Många av kvinnorna är gifta i Jämtland och berättar om hur de blev presenterade som flickvän/hustru för den jämtländske makens föräldrar eller släkt. Andra kvinnor berättar om mötet med blivande grannar eller arbetskamrater. Men det första mötet med jämtlänningarna beskrivs dock på samma sätt – det är det tysta accepterandet som beskrivs. Ett handslag eller ett "välkommen". Kvinnorna har fäst sig vid att det första mötet var lågmält och jordnära, inga översvallande hälsningar. Somliga har reagerat med förvåning och besvikelse, var det inte större mottagande än så här? Andra har uppskattat det enkla välkomnandet och sett det som en förmån att bli mottagen på ett enkelt sätt, de har känt det som ett direkt accepterande. Påtagligt är att kvinnorna skildrar denna typ av händelse på ungefär samma sätt:

> Minns första gången jag skulle få möta Tant Anna och Lennart. Det mottagandet var nog det största, förutom Ron,

som jag mött här uppe. Det var inga stora ord, inga stora gester, bara en lugn självklarhet, "du hör hit, du är en av oss" och så har jag känt sen dess. Tant Anna öppnade dörren till sal´n, tände brasan i öppenspisen, tog fram kopparna, med brunkullan på, ur det gamla jämtlandsskåpet och tog ner brödbrickan. "Varsågod, välkommen". Det var storhet! (Berit f. 1941)

Då jag några år senare återvände som din yngste sons fästmö minns jag att du reste dig, sträckte fram en trött och slapp hand och sade: "Välkommen i släkten". Det var glädje i de få orden. Du hade säkerligen många gånger drömt om en sonhustru som kunde ta över efter dig på pensionatet. Min osäkerhet inför uppgifterna som väntade var stor, men jag stärktes när jag kände din välvilja. Även om jag var en främmande fågel för dig så var jag välkommen, och jag tror att du oroade dig för hur drivhusplantan från Skåne skulle trivas i Jämtlands bistra klimat. (Kerstin f. 1928)

Klen sörlänning

Dessutom kom man ju "från stan" och som stadsjänta var man i bönders ögon ganska tvivelaktig vad gällde att klara av alla sysslorna som man nu stod inför. En granne bekymrade sig för mina små händer, som han sade, hur i all sin dar jag skulle klara mig med dem. Men jag tänkte i mitt stilla sinne, nog ska jag klara av det allt. Och det gjorde jag, det kan jag med gott samvete säga. (Birgit f. 1919)

Ville ju visa svärföräldrarna att jag dög, så jag jobbade hårt för att lära mej. (Inga f. 1927)

Kvinnorna berättar om kommentarer de mött som nyinflyttade i byn eller som nygift husmor. Hur skall denna sörlänning

klara av det hårda klimatet? Hur skall hon orka med det hårda arbete som krävs, hon är ju inte härdad? De kände att folk tyckte att de var alltför späda och klent byggda för att klara av livet i Jämtland. Denna omgivningens skeptiska inställning har fått till följd att de kommit att anstränga sig för att bli accepterade. Jämtlänningarnas första intryck skulle komma på skam! De flesta berättarna upplever också att de i sinom tid fått ett godkännande att de trots allt dög.

Natur och klimat

> Jag har en tomt uppe i Alsen. Uppe på sluttningen på ovansidan av vägen, utsikten därifrån är sagolik. Alsen-sjön ligger som en glittrande diamant i solen, lång och ganska bred, i fjärran ser man fjälltopparna avteckna sig knivskarpt mot den blå himlen, längst bort till vänster ser och anar man Östersund och Frösön. Här är det gammal kulturbygd, hällristningarna i Glösa är hemlighetsfulla och spännande, och uppifrån Bröllopsstenen är utsikten ändlös, man håller andan, där uppifrån ser man nästan hela världen. (Monica f. 1940)

De inflyttade kvinnorna berättar om naturen som omger dem. Det är ofta den natur och den utsikt som kvinnorna ser från sitt hem – vidsträckt utsikt över sjöar, skog och fjäll. Kvinnornas beskrivning av naturen är samstämmig:

> Så mycket annat nytt som vi fick ta till oss. Hela denna livsbejakande fjällnatur, som öppnade sin famn för oss och slöt oss till sitt hjärta! (Birgitta f. 1936)

> Och nu var vi ju komna mitt uppe i det fantastiska, och den storslagna delen av landet. Här fanns fjäll, sjöar, snö, bär och mycket annat. (Barbro f. 1940)

> ... ner till en kallkälla ute på ägorna. Jag minns hur kattorna brukade följa med mig dit och tillbaka. Tassa mjukt eller i yra språng, medan jag själv njöt, morgon som kväll, att se allt vackert runt mig. Vattudalens spegel, skogen bortom den, fjällen i fjärran. I en natur som skiftade från ena dagen till den andra, beroende på väderleken. (Birgit f. 1919)

Kvinnorna, av vilka de flesta är uppvuxna i södra Sverige, tillstår dock att de saknar den frodighet och grönska som de är vana vid men att detta uppvägs av den vackra naturen.

> Så går åren, trettio år. Inte utan spår av både glädje och en del sorger och visst håller jag med barnen – vilken tur vi ändå hade, som fick flytta hit. Visst har det hänt att längtan söderut har funnits där, om våren när äppelträden blommar, men då finns ju fjällbäckarna här och tänk, när tranorna kommer. Med inspiration till flickan som målar naturen. Och kanske klarar sig mina äppelträd och det blir ännu fler blommor i år! (Birgitta f. 1936)

Ett annat tema är luften i länet. Den beskrivs som hög och klar och känns ren och frisk att andas in.

> När vi kom till Vemdalen fick vi veta, att luften där var så hög och så ren, där gick det aldrig några smittsamma sjukdomar. Så fritt från sjukdomar är det nog ingenstans. (Sigrid f. 1900)

Kvinnorna skildrar också den långa vårvintern som snabbt exploderar till sommar och den färgrika glödande hösten.

> Så kom då våren, sakta men säkert men i mitt tycke, alldeles för sent. Jag var ju van en helt annan vår än den jag nu fick uppleva, snö ute på ägorna i mitten av maj ibland. Men

> då våren äntligen kom, ja då var det ju nästan explosionsartat, försommaren följde tätt efter. Björkarna slog ut över natten, jorden redde sig, vårbruket kunde börja. (Birgit f. 1919)

> Våren kom med jättesprång – som alltid i Norrland. Saftig grönska, blommor, fågelsång, dofter och fart och fläng för djur och människor. Skällkorna – vilken musik – kalvar, får. Hästarna släpptes ut i skogen och sprang i horder uppe på berget, det dånade och lät skrämmande men måste ha varit en underbar frihetsupplevelse för hästarna. (Ingrid f. 1926)

> Jämtlandssommar. Ljusa sommarnätter, när solen ursäktar sin vintersömn genom att bara niga bakom horisonten och sedan komma upp igen. (Maj f. 1930)

Årstidsväxlingarna, den explosiva våren osv., är något invant och självklart för de infödda jämtarna, men blir något annorlunda för de tillflyttade. De är vana vid en annan natur, ett annat klimat, och därför blir den jämtländska naturen så speciell. Men även det jämtländska paradiset har sina avigsidor:

> Den stora plågan under sommaren var myggen. Man kunde inte skydda sig på något sätt utan var ständigt ansatt av dem. Myggfönster förstås, men myggmedel fanns det inte mycket av på den tiden. Det var min plåga under våra 14 år i Härjedalen, min make hade just inga besvär med de blodtörstiga djuren. (Sigrid f. 1900)

> Att bo vid en sjö var något alldeles nytt för mej, uppväxt nära havet. Vackra ljusa sommarkvällar låg sjön som en spegel. Men för att kunna vara ute fick jag kämpa med mygg och knott, som kastade sej över mej. Usch! (Inga f. 1919)

Jämtlänningar är ett tåligt släkte. Det är många år sedan jag flyttade från min lilla by men jag kan med ett småleende komma ihåg de tröstens ord de gav mig, klemig sörlänning, över det hårda klimatet. När jag tyckte våren kom för snabbt och försvann lika snabbt sa de. "Åh, vänta, får du se vilken fin sommar vi får." Kanske, kanske blev det några underbara sommardagar – med mygg och knott – sedan kom nordanvinden farandes, så på med yllekofta och vantarna i beredskap. Då sa de: "Hösten förstå du, det finns inget bättre än hösten." Visst var det strålande höstdagar med luft som kristall och sprakande färger, men ack, så få! Så kom höststormarna och regnet, september–oktober, och då såg de pillemariskt på mig och sa: "Nu kan vintern få komma, och snön." Tacka vet jag vintern! (Ingrid f. 1926)

En annan kultur

Min svägerska var butös i många år. Tog s.k. "lej-kräk" och kunde ha nära 50-talet getter och ofta ett tiotal kor. Mjölka dem morgon och kväll, ysta getmjölken och ost och mese, kärna smör av den mjölk som inte gick med mjölkbilen till mejeriet. Det ystades i en särskild liten bod. En järngryta insatt i en snedsluttning, direkt i jorden, med eldstad under och ett rör rakt upp. Enklast tänkbara anordning som dock krävde ständig passning vad veden beträffar. I en eldstad utan spjäll, brinner det fort ut. Enda fördelen med detta system var då mesen kokat färdigt, man kunde, i precis rätta ögonblicket, släcka elden. Då man, som min svägerska, hade ansvaret för andras djur t.ex. getter, så gällde det att från första dagen mäta vad var och ens getter mjölkade. På grundval av detta räknades sedan ut hur många ostar var och en skulle få, på vad som kallades "varje tur". När sedan alla parter fått vad de skulle ha,

> mättes på nytt och så fortgick hela sommaren tills det var dags att flytta hem från buan. Jag var själv i buan en sommar och upplevde detta system både spännande och roligt. (Birgit f. 1919)

Skribenten, som flyttade till Jämtland i samband med giftermålet och kom att driva jordbruk tillsammans med sin make, berättar ingående om hur man kokar messmör. Många av bidragen i minnesinsamlingen handlar om fäboddrift. Denna inflyttares skildring av fäbodbruket är betydligt mer innehållsrik och detaljerad. I de infödda jämtländskornas berättelser förutsätts på ett annat sätt att läsaren vet hur t.ex. messmör kokas. Samma skribent fortsätter med att utförligt berätta om tunnbrödsbakning:

> Hösten innebar också några dagars bakning av tunnbröd. Min svägerska var duktig att kavla och jag lärde mig att grädda. Det var roligt att stå där ute i bagarstugan, två kvinnor tillsammans, prata lite förtroligt i den goda värmen. Som grädderska sopa av kakan, rulla upp den på "bakstufjarn", sopa av igen och så, med en knyck, in med den i ugnen. Och sen kvickt vända på den så gräddningen blev jämn och bra. Så ut med den, sopa på nytt och, om det gällde tunnbröd och inte det mera vanliga pickebrödet, vika det på ett alldeles speciellt sätt. (Birgit f. 1919)

De ingående skildringar som lämnas beskriver många gånger allmogekulturen. Livet i fäboden och bagarstugan är något som de inflyttade finner kulturtypiskt. Skildringarna blir antropologiskt detaljerade, och användandet av de dialektala uttrycken understryker att man behärskar dialekten.

Det enkla, traditionella livet skildras positivt, och en av skribenterna har tagit steget fullt ut och lever året runt ett liv som få av de infödda kan tänka sig annat än under sommaren.

Jag tog sambon vid handen, sade upp min tjänst, sålde huset, packade och flyttade till torpet. Vi bor här i Jämtland nu. Fyra mil rakt in i skogen. En dj-a väg, säger mina söner. Mysigt, tycker svärdottern. Vill åka till farmor nu me´samma, säger barnbarnen. Ni bor så långt bort så säger mamman.

Vi har fem får och fem lamm på våra igenvuxna tegar. Vi har tre kattor och en hund. Vilken lycka! Vi har arbetsglädje och livslust, och kan vi bara tjäna ihop till elström, kaffe och salt så tänker vi leva här ända tills de kommer och bär bort oss, brukar vi säga. Vi har grönsaker och älgkött i frysen och potatis och sylt i den egenhändigt byggda jordkällaren. Vi har inte dusch och toa och vatten inomhus, men vi har utedass och vatten i bäcken, och varje fredag är det fest! Då packar vi fikakorgen och åker till grannbyn och badar bastu! Vi lever ett härligt liv. Rensar busk, plöjer, harvar, täckodlar och önskar oss en fjällko. Kan man leva så här på 90-talet? Tvätta sig i en röd balja framför vedspisen i köket när det är vinter, och tvätta sig ner vid ån om sommarkvällarna, när myggen svirrar och man arbetat sig svettig med höhässjning hela dagen. Nya grannar och vänner har vi också fått. Människor som redan står oss nära, som också tycker att den här lilla byn är världens mittpunkt och som har valt att bo här och leva sitt liv som de tycker känns rätt. (Berit f. 1941)

De jämtländska kvinnorna och männen

De jämtländska kvinnorna skildras som starka och arbetsamma, det var ju de som stod för hemmets och gårdens skötsel när männen arbetade i skogen eller var borta på andra jobb. De inflyttade berättar också om de jämtländska kvinnornas centrering kring barnen och framför allt barnafödandet, som uppfattades som en viktig och central händelse.

> Kvinnornas liv fyllde mig med ömhet och förvåning. Den allra största händelsen i deras liv var barnafödandet och allt som hörde dit, "kvinnofolksgöra" var barnen, ladugården, vattenbärning in, slaskvatten ut, tvätt, bak och matlagning. ... Barnafödslarna var kvinnornas gemensamhet, jag minns det mycket väl från mina egna söners födslar. De föddes hemma som de andra barnen – det var helt naturligt. Kvinnorna kom, beundrade, skrattade, bytte minnen, hade med sig små presenter – kalvdans, t.o.m. tårtor, små handgjorda kläder. Detta var riktigt kvinnornas värld! (Ingrid f. 1926)

Hon fortsätter:

> Männens liv, ja, hur var männens liv? Många av dem var faktiskt lite av levnadskonstnärer. Visst slet de omänskligt i skogarna med skogsavverkning och dylikt. Men det fanns de som arbetade till nätt opp brödfödan, låg på sofflocket, gick till grannen, såg fram mot årets absoluta höjdpunkt – älgjakten, och gjorde sig tid att filosofera över livet. Jakt och fiske – det var livet. Min man hälsade en dag på hos en granne. Han var ensam hemma. "Något kaffe kan du inte få, för hustru min är inte hemma". Sådan var mansrollen, punkt och slut!

Samhällsförändringar

> Åren gick. Plötsligt satt vi där, vi allihop i små byar och kände oss villrådiga och utanför. Vi var plötsligt inte "lönsamma". Det var som om vi var utanför den stora gemenskapen – inte riktigt passade in, och sedan hände allt mycket snabbt. Lite förvarnade var vi väl. Vi hade, så gott som alla, i demokratisk anda, skrivit på ett papper för att få

behålla skolan, men det vet vi ju hur det gick, i centraliseringens tecken. Gårdarna var för små, djurantalet för litet. Någon stretade väl emot, någon, som hade en lite större gård och arrenderade de andras marker. I de flesta gårdar såldes djuren, ladugårdarna blev tomma och männen sökte sig arbete i samhället eller gick på AMS-kurs.

Kvinnorna skulle "förverkliga" sig själva och gick antingen på AMS-kurs eller fick arbete inom vården eller blev snabbköpskassörskor. Det kom en bil till nästan varje gård, oftast begagnad. Männens fritid användes huvudsakligen till att stå under en bil och meka. De blev ena hejare på motorer och hjälpsamheten var stor. Att dra upp bilar ur diken, skjuta på, fylla vatten i batterier, ja vad allt kan inte begagnade bilar hitta på på oplogade vägar under nattsvarta nätter. Kvinnorna tog också körkort. Så kom TV-n och det lilla umgänget som förut funnits var i det närmaste helt försvunnet. Hjälpsamheten som inte hade med bilar och vägar att göra, hade övertagits av det sociala, det räknades och funderades i gårdarna. Hur mycket skulle man arbeta för att kunna tillgodogöra sig så många bidrag som möjligt? Det blev så tyst, så tomt efter alla ljud och dofter, efter allt, som hörde landet till. Än har vi väl inte facit i hand – kanske är det en social och historisk utveckling som ligger i tiden. (Ingrid f. 1926)

Kvinnorna beskriver de samhällsförändringar och den strukturomvandling som länet genomgått sedan de flyttade dit. De jämför med hur det var när de kom, hur det förändrats och hur det är idag. Det rör jordbruksnedläggning och utflyttning, men också teknikutveckling och ändrade traditioner. En sådan tradition var den olåsta dörren, som kvinnorna mötte som nyinflyttade. De jämför också sina erfarenheter från uppväxten i södra Sverige med hur det var och är i Jämtland.

> År 1965 var sista sommaren vi var i våra bodar. Skogsbolagen hade, flera år tidigare, förbjudit getter på sina marker. Det var också svårt att få tag i butöser då och landsbygden var stadd i förvandling. Så många hade sålt sina djur flera år innan och övergått till annan verksamhet. Det ansågs inte längre "fint" att vara bönder, jag minns själv hur illa berörd jag blev av all propaganda mot oss som valde att fortsätta. Som en parias kände man sig ibland. Men vi vägrade att ge upp, varför sluta med det som var ens drömjobb och som man älskade mer än allt? (Birgit f. 1919)

Att skildra sin nya hembygd

Citaten ovan är klipp ur längre självbiografiska berättelser – ofta hela livslopp – tagna ur sitt sammanhang för att sammanfogas till en jämtlandsbild. Huvudsyftet för skribenterna har alltså inte varit att beskriva Jämtland, utan att berätta om händelser och förlopp i livet som de ansett viktiga att lyfta fram. Vad är det som gör att inflyttarna beskriver sin nya hembygd och gör det i så positiva ordalag?

Uppropet "Skriv kvinna, skriv!" kom från ett arkiv. De kvinnor som hörsammade uppropet visste att deras berättelser skulle arkiveras för framtida forskning som dokument om kvinnors liv i Jämtland. Men i uppropet stod också att en del av de insända bidragen skulle publiceras i en bok. När dessa kvinnor skrev hade de som tänkta mottagare/läsare inte bara arkivtjänstemän och forskare utan eventuellt också en större publik, som skulle ta del av deras berättelser. Här skulle de lägga ut sina liv till allmänt beskådande inför grannar, släkt och vänner och kanske bli bedömda, berömda och kanske också dömda.

I bakhuvudet har dessa kvinnor också haft en mall för sitt skrivande, t.ex. genom kända personers självbiografier, självbiografiska romaner och veckotidningarnas "Mitt livs historia".

Säkert har man också haft mer eller mindre medvetna ramar för vad som är passande och brukligt när man presenterar sig själv. Denna undermedvetna mall för, och de tänkta förväntningarna på det skrivna är avgörande för vad som blivit väsentligt att lyfta fram i berättelsen. Lika viktigt är det man utelämnar. Det uppenbara, vardagligt självklara, som man inte berättar om, blir nyckeln till den kultur dessa kvinnor ingår i. För de "infödda" jämtländskorna är det "jämtländska" – det som vi ser som kulturtypiskt – just självklart, vardagligt och banalt, och upplevs därför som ointressant både för dem själva och för den tänkte läsaren.

I självbiografiskt material blir det i stället ofta det som varit spännande och annorlunda som lyfts fram, liksom händelser som på ett avgörande sätt gripit in i ens liv. I de berättelser som spänner över hela livsloppet kan vi se att det är vissa livsförändrande händelser, milstolpar i livet eller livspassager, som man berättar mer utförligt om. Det är t.ex. skolstarten, det första arbetet, giftermål, barnafödande, förlust av en anhörig och övergång från yrkesarbete till pensionärstillvaro. I vårt material kan vi se, att för de inflyttade kvinnorna är flytten till Jämtland och mötet med den nya miljön en sådan milstolpe i livet, denna händelse blir en lika viktig fas i livet som skolstarten och det första arbetet.

De flesta av de inflyttade kvinnorna kom så långt bortifrån att mötet med Jämtland också blev ett möte med en ny kultur. Deras beskrivningar av jämten och Jämtland präglas av att det är något annorlunda som de för första gången ser. Allt detta nya måste ses, förklaras och förstås, vilket gör att de inflyttade kvinnornas berättelser som sagt ofta liknar antropologiska fältrapporter.

Mötet med den nya kulturen innebar en mental omställning. Det nya måste sättas i relation till det man lämnat, bilden av det nya sätts mot tidigare erfarenheter. Att det nya framställs som positivt är naturligt, eftersom det var där man skulle leva och där man hade sin nya hembygd. För att klara anpassningen

måste man både för sig själv och andra framhålla fördelarna. Man tar aktiv ställning för det nya, framställer det som positivt, tar avstånd från det tidigare, för att därigenom motivera sitt livsval. Om beskrivningen av den jämtländska naturen och kulturen tjänar syftet att motivera val av levnadssätt, handlar beskrivningarna om mötet mellan sörlänningen och jämtarna mer om hur berättaren försökt ta sig in i och erövra den jämtländska kulturen.

Till att ge en positiv bild av den nya hembygden bidrog säkert också de tänkta förväntningarna på det skrivna. Berättelsen skulle arkiveras för framtiden, och – inte minst viktigt – kanske publiceras i en bok. Att sända in sitt alster till ett arkiv, som skall bevara den jämtländska historien, inbjuder inte till negativa beskrivningar. Att berätta om besvärligheter och problem inom familjen kan ses som acceptabelt, men inte problem med det nya "hemlandet". Att som invandrare kritisera sitt nya hemland eller sin nya hembygd ses inte med blida ögon av de infödda. Rätten att kritisera är förbehållen dem, passar det inte är det ju bara att flytta tillbaka dit varifrån man kom. Man skall t.ex. inte direkt klaga över den jämtländska kylan, det verkar klemigt, utan bara säga "nu är det i alla fall myggfritt".

Den bild som dessa kvinnor ger av Jämtland överensstämmer säkert väl med den bild som jämtarna själva har, eller utåt vill ge, av sitt landskap. De inflyttade har fått lära sig att "känna av" och lyssna även till det outtalade om vad som är negativt och positivt, vad som är accepterat och vad man får och inte får göra och säga, de har socialiserats till delaktighet i den lokala kulturen, de har lärt sig den kulturella koden.

Den undersökning som Folkrörelsearkivet i Jämtland gjorde 1991 om föreningslivet i glesbygd visade att många av dem som var drivande i byalag, hembygdsföreningar osv. var inflyttare eller återflyttare. Den positiva bilden av Jämtland finner vi även hos dem. De flesta flyttade till Jämtland under slutet av 1970- och början av 1980-talet när byarna avfolkats, byskolan och af-

fären hotades av nedläggning och servicen blivit sämre. Flytten till Jämtland var ett medvetet val och motiveringarna, de positiva sidorna, var desamma som beskrivs av de inflyttade skribenterna i Skriv kvinna-kampanjen. Det är den rena luften, den vackra naturen, naturen som en resurs att utnyttja till friluftsliv, jakt, fiske och bärplockning, närheten till människor trots geografiska avstånd, en god uppväxtmiljö för barnen osv., men också en önskan att få leva i ett mindre sammanhang där man blir synlig som individ.

Man kan anpassa sig till Jämtland, lära känna den jämtländska kulturen, känna sig hemma och älska sin hembygd, bli accepterad, men aldrig bli jämte. Just de detaljerade berättelserna visar att de inflyttade kvinnorna fortfarande står utanför.

"Misstänksamheten mot oss kändes starkt i början men avtog och ersattes med god grannsämja och vänskap. Men riktiga jämtar blev vi aldrig."

ANDERS HUGGERT

Fiske med krokar av ben och horn

En studie ur arkeologiskt och etnologiskt perspektiv

I Norrland har det vid enstaka tillfällen tillvaratagits föremål av organiskt material som ingått i stenåldersmänniskans utrustning. Ett sådant fynd, bestående av en pilspets och ett revsänke av ben, gjordes någon gång före 1917 i Kattisträsk i Norsjö socken, Västerbotten. Det har dock inte gått att få fram närmare uppgifter om fyndplatsen eller om omständigheterna i samband med att fyndet gjordes. Emellertid erbjuder spetsen och sänket som föremålsformer åtskilligt av intresse (Huggert 1993).

Då är det betydligt bättre beställt med härkomstuppgifter rörande andra liknande fynd, vilka kommit fram i samband med sjösänkning för nyodlingsföretag. Detta inträffade 1909 när sjön i Lappträsk i Arvidsjaur sänktes för andra gången (fig. 1:1). Genom att blockera sjöns utlopp med en provisorisk damm kunde den avvattnande bäcken kanaliseras. Därpå öppnades dammen, och sjöns hela vattenvolym strömmade ut. När sänkningsåtgärderna avslutats återstod av den tidigare sjön inte mycket mer än en vattensamling i dess djupaste parti. Eftersom all grävning av kanaler, diken etc., liksom upprensningen av sjöbottnen, utfördes för hand var betingelserna för särskilda iakttagelser och upptäckter goda. Tidigare fynd i området hade kanske rent av väckt en viss nyfikenhet på vad som kunde kom-

Figur 1. Bergsrådet, friherre Samuel Gustaf Hermelins karta över Västerbotten och den svenska Lappmarken 1795–96, varpå de i föreliggande studie anförda områdena markerats: (1) Lappträsk, (2) Åsele och (3) Enontekis.

ma i dagen. Exempelvis hade man vid nätfiske fått upp en del av ett gammalt fångstdon som antingen varit en not eller ett nät.

Det som efter hand hittades på den avtappade sjöns botten innebar för upphittarna knappast någon sensation. Sådant som käkdelar av fisk betraktades som "skräp" och togs följaktligen inte tillvara. Bäverkäkar ägnades däremot särskilt intresse. Ett exemplar hittades ca 40 m ovanför dammen, ett annat ytterligare ca 150 m upp i sjön, och på ännu litet längre avstånd låg ett tredje exemplar. En bäverkäke påträffades också där Hålbäcken före regleringen mynnat i sjön. Intresset för bävern berodde sannolikt på att arten utrotats på 1820- eller 1830-talen. I sjöns dybotten hittades också ett "notsänke", bestående av en knytnävsstor sten, inlagt i näver och hopsytt med "vidjustygn". Vid upprensning av det djupaste partiet i sjöns mitt, "tärja", kunde en fiskkrok av horn med avbruten udd tillvaratas (jfr fig. 3:4).

Då vattnet vid tömningstillfället vällde ur sjön, förde det med sig allt från slam till stora jordkokor, som sedan avsattes nedåt den grävda kanalen. Vattnet bedömdes också ha fört med sig de tre fiskkrokar av horn och en av ben, som påträffades 30–45 m nedströms den provisoriska dammen. På ungefär 700 meters avstånd från dammen låg i kanalens botten ett lårben av en människa. Ytterligare ca 100 m nedströms hittades en människokäke.

I ett redan befintligt odlingsområde strax ovanför sjöns ursprungliga strand hade vid dikesgrävning i den fasta myrmarken på 0,6–0,7 meters djup frilagts en skida av "ungefär vanl längd o form (lapptypen)" samt på ett annat ställe, på 1,5 meters djup, en samling småsten "liggande i en hög som efter nedertälen av ett insamlat nät – med spår av näver vari de varit insydda".

Skidan, som så mycket annat, kastades bort. Emellertid togs de fem fiskkrokarna, två underkäkshalvor av bäver samt ytterligare ett stycke djurben tillvara. De förvärvades av Statens historiska museum, och J.W. Johansson i Lappträsk hade på detta

sätt tjänat 25 kr. Föremålen skrevs in i samlingen under nr 13.968. Den här lämnade redogörelsen för händelseförloppet vid sjösänkningen baserar sig på notiser om de olika fyndställena vilka delgavs museet i samband med registreringen (SHM, huvudkatalogen, bilagan).

Skidan och nätsänkena i den fasta myrmarken berättar alldeles tydligt att människor uppehållit sig vid sjön långt före etablerandet av det gårdsbruk som föranledde sjösänkningarna. Enligt uppgift i fyndanteckningarna fanns det före regleringen gott om gädda, abborre och lake i sjön. Vidare nämns att mört tog sig upp dit om våren och att där även fanns bäcköring.

Namnet *Lappträsk* antyder att det var samer som tidigare nyttjat områdets resurser. Sannolikt har en grupp skogssamer där haft ett av sina många visten. Äldre skriftliga källor ger inblickar i hur skogssamerna livnärt sig genom renskötsel, jakt och fiske. Just fisket var betydelsefullt för deras existens.

Beträffande förhållandena i den svenska lappmarken vid mitten av 1700-talet hänvisas ofta till missionären och lappmarksprästen Pehr Högströms initierade "Beskrifning Öfwer de til Sweriges Krona lydande Lapmarker" (1747). Betydligt mindre uppmärksamhet har ägnats den 1743 utgivna redogörelsen över den resa Arwid Ehrenmalm och Carl Wilhelm Cederhielm gjorde till Åsele lappmark sommaren 1741 (fig. 1:2). Reseskildringen hade författats av den då 21-årige Ehrenmalm, anställd som notarie hos Kungl. Vetenskaps Akademien. Ehrenmalms bana blev kort, han avled redan i början av 1745. Syftet med resan till Åsele lappmark var att undersöka förutsättningarna för etablerande av nybyggen och därmed lappmarkens uppodlande. Teologen Högström och akademinotarien Ehrenmalm betraktade med andra ord sin omvärld från rätt skilda utgångspunkter. Ehrenmalm noterar sakligt att Åsele sockens södra del bebos av bönder, som där upptagit 25 nybyggen, medan socknen i övrigt hyser 53 samiska hushåll — skattelappar, utgörande en marginell intäktskälla för kronan (1743, s. 74, 141).

Det Ehrenmalm har att berätta om samerna i Åsele lappmark och då i synnerhet om skogssamerna, ger naturligtvis också viss kunskap om samisk närvaro vid Lappträsk. Han skriver bl.a.:

> Lapparne äro utaf tweggehanda slag, i anseende til sit wistande och näringssätt: Gran-Lappar och Fjäll-Lappar. The förra bo omkring Åsehle Sokn och kallas således, efter the uti granskogar hafwa sit tilhåll, hwarest theras Renar föda sig, i synnerhet wintertiden, af thet på granarne wäxande lafwet. The senare äga sina hemwister uppe uti Fiällen om sommaren, för yrfäets skul, hwaraf the fått sit namn; men om wintern flytta the i skogar hwarest mera lugn är. Thesse twenne slags Lappar äro nästan enahanda så til lefnaden, som alt annat, och skiljes endast uti theras näringssätt (s. 126).

Vidare har han kommit fram till att

> Gran-Lappen har sin mästa föda utaf fiskande, hwilket ock är thet endaste arbete han giör, och lönar nog mödan, i anseende til then ymnighet af fisk, som uti the i Lappmarken belägne siöar, i synnerhet uti Ångermanna åen är til finnandes; them tryter aldrig Laxöring, Ijd, Sijk, Abborrar, Mörter, Gäddor, dock ej alla fiskar i alla siöar, utan med tämmelig åtskilnad, så at i somlige siöar finnes aldeles intet then fisk, som i andra (s. 126).

Ehrenmalm menar att fisken i området är fetare och bättre än på andra platser, men mindre till storlek. Han funderar över om detta har sin förklaring i det

> rena watnet, the många sjöar och fiskeställen, som en Lapp ej årligen hinner wittia, eller then långa wintern, at han sällan omakas i sin lektid, ty fast än så wäl Lappen, som

> Nybyggarena nog passa på Lekfisken, så har dock hwar Husbonde så stor rymd och så många siöar at bestrida, at några år gå förbi, innan han kommer til en och samma siö tilbakars (s. 127).

Det tycks emellertid inte ha varit fisket som egentligen föranledde samens kringflyttande. Orsaken sägs i stället vara att deras renar

> såsom then endaste boskap the äga, måge få altid nytt tilräckeligit bete, sedan the upätit thet, som när in til thet ställe, hwarest Lapparne tilförene wistats, warit til fångs (s. 125).

Den unge forskningsresanden lade bland mycket annat märke till att samens båt var synnerligen ändamålsenligt konstruerad, liten, lätt och hållfast. Kölen mätte tre till sex alnar. Borden var av furu, endast en sjättedels verktum tjocka, och sammanfästa med tågor av granrötter eller rensenor:

> Thesse båtar äro ganska lätta, och således äfwen beqwäma för theras brukare Lapparne, hwilka såsom flyttiande af och an uti sit widlyftiga skatteland, kunna altid med ringa möda bära sin båt med sig emellan sjöarne (s. 97).

Goda fisketräsk var med andra ord av central betydelse för skogssamerna och det var också fisketräskens avkastning som låg till grund för beskattningen. Torkad gädda var tidigt en skattepersedel.

Miste skogssamen av någon anledning sina renar, hade han fisket att lita till. Han kallades då *fiskare-lapp*. I början av 1800-talet uppfattade en utomstående betraktare det som en nödsituation att vissa samer i de svenska lappmarkerna måste livnära sig på fiske, förvisso kompletterat med jakt och insamling av bär

och andra vegetabilier, men detta var ju vad den norrländska fångstkulturens människor med framgång praktiserat under årtusenden. Då magister Petrus Læstadius 1827 verkade som missionär och lärare i Pite lappmark, uttryckte han sig om fiskarelappens och skogslappens utkomst på följande sätt:

> Fisket är ett näringsfång i nödfall, när det idkas såsom hufvudnäring. Det är en annan sak med skogs-Lappen, som endast idkar fiske såsom binäring (1831, s. 436).

De äldsta skriftliga källorna medger knappast en närmare bedömning av vilka olika metoder skogs- och fiskesamerna använde vid sitt fiske och än mindre hur dessa förändrats med tiden. Det allmänna intrycket är att det främst varit fråga om fångst med not och nät. Återigen finns några intressanta upplysningar att hämta i Arwid Ehrenmalms reseskildring, men då utan distinktion mellan samer och nybyggare. Ehrenmalm fann att de

> wanlige Fiskeredskap hwaraf the sig här i landet betiena, äro the af notgarn så kallade 1. Ryssior, them the lägga uti rännillars utlopp. 2. Läggnät af fyra åtskillige slag: (a. Mörtnät hafwa twå fingers stora maskor. (b. Gäddenät af fyra fingers stora maskor. (c. Sijknät hafwa maskor, så stora som hela handen. (d. Skaftnät, som äro af lika bredd med Gäddnät. 3. Stötnotar med kil mitt uppå, swepnotar utan kil och winternotar,

vilka sistnämnda enligt Ehrenmalm hade smäckrare råstänger än dem som brukades vid motsvarande vinternotfiske kring Stockholm (s. 127) – en kommentar som visar att han verkligen granskat själva redskapen.

Den noterade förekomsten av ryssjor i Åsele vid mitten av 1700-talet torde ha ett direkt samband med bondekolonisatio-

nen, ett antagande som utgår från det faktum att ryssjor inte nämns i andra äldre skriftliga källor rörande samerna. Det enda kända undantaget är kyrkoherden Eric J. Grapes beskrivning av fisket i Enontekis socken i Torne lappmark (fig. 1:3) i början av 1800-talet, där det rakt på sak meddelas att "rössjer" aldrig utnyttjas (1803, s. 266), vilket också noterats av Phebe Fjellström och återges i hennes arbete "Samernas samhälle i tradition och nutid" (1985, s. 222).

Samtidigt med upplysningen om ryssjorna nämner Grape att man vid fisket i Enontekis sällan nyttjade krokar och aldrig mete, ett konstaterande som är intressant med tanke på de fem fiskkrokar av ben och horn som tillvaratogs vid sjösänkningen i Lappträsk. Grapes tydliga distinktion mellan krokar och mete kan knappast uppfattas på annat sätt än att det rör sig om skillnaden mellan å ena sidan metet och å den andra fisket med t.ex. ståndkrok. Ett osäkerhetsmoment i sammanhanget är att uttalandet rörande de tre fångstmetodernas eventuella utövande uppenbarligen endast avser gäddfisket:

> All Sik fångas med not, små nät af hamp-garn brukas äfven åt Gäddor; sällan nyttjas krokar, alldrig rössjer eller mete (s. 265 f.).

Ett dilemma vid bedömning av Grapes uppgifter är att befolkningen i Enontekis socken redan på hans tid hade ett betydligt inslag av finska nybyggare, fördelningen var 36 % nybyggare och 64 % samer (s. 202). Eftersom Grape beskriver det i socknen bedrivna fisket i generella ordalag är det inte möjligt att utifrån hans uppgifter avgöra om det var finnarna, samerna eller bådadera som "nyttjade krokar", dvs. bedrev någon form av fiske med ståndkrok. Det är emellertid troligt att fiskemetoden varit i bruk hos samerna i Enontekis, eftersom den var det hos samerna inom den i norr angränsande norska Finnmarken. Detta är bekant genom den danske missionären och prästen

Knud Leems goda iakttagelser och dokumenteringar under förra hälften av 1700-talet. Leem skriver att samerna sommartid fiskade med garn i Finnmarks insjöar, men att det i en del trakter också förekom

> den Adfærd, at man her og der neder paa Bonden setter Stokke lige op, og fæster til enhver af samme en Snor, i hvis Ende haves en af Enebær-Træ giort Krog med Mading. Naar Fisken fatter Krogen, bliver den fasthængende (1767, s. 338).

Från de svenska lappmarkerna söder om Torneå–Enontekis har inga motsvarande uppgifter om fiske med ståndkrok kunnat påvisas. Enligt Ehrenmalm skulle man i Åsele rent av vara ovetande om sådant som "gäddkrokar, slantar och drag". Denna slutsats ansåg han sig kanske kunna dra utifrån det faktum att inbyggarna var undrande inför det rudliknande drag Ehrenmalm och Cederhielm tydligen ständigt hade ute efter båten då färden gick över lämpliga vatten, men som gav mycket klent utbyte (s. 127 f.). Emellertid bör åtminstone de till Åsele lappmark inflyttade bönderna ha haft insikt i användandet av ståndkrok. Fiskemetoden var nämligen i användning i stora delar av övriga Sverige. Här kan exempelvis refereras till den avhandling om skärgårdsfisket i Östergötland som författats av den från Söderköping bördige skepparsonen Johannes Enholm och som han försvarade vid Åbo akademi 1754. Enholm anför följande:

> De egenteligen så kallade gäddkrokar brukas här äfwen i skären af 2:ne slag, stånd- och flöt-krokar kallade; de förra af mässingstråd, och de sednare af horn eller hårdt och segt träd gjorda. Agn brukas af mört eller annan små fisk, de lefwande locka bäst och fiska lyckeligast. Dessa krokar planteras utikring hwass- och säf-bunckar, samt andra i

> sund och wikar belägna grunder, med 3 famnars ungefär snöre, fasthäftade wid nedjagade störar i botn. När fiskarn kommer at witja sina krokar, ser han straxt på tämeligen långt håll, om gäddan eller abborn hälsat på, derigenom at refwen på ståndkroken, som hwefwas om en liten träklafwa, är utlupen, och på flötkroken, om tråden, som medelst en liten träpinna fästad i ryggen på agnet, som håller det rätt, och i sin naturliga situation i watnet, är lösrefwen. Abborn försmår icke heller, at understundom hålla til godo sådana opdukade rätter; men händer ibland, at han icke allenast sjelf är olyckelig, utan lockar ock gäddan i samma äfwentyr, dermedelst at hon opsluker abborn, och fångar således fiskarn 2:ne rof tillika på en krok. Händer, at sådana agn och beten komma i ögnasigte på änder och fiskemåsar, så fastna de ock för sådana snaror, då fiskarn finner sig äfwen så nögd med den förra, som en passabel gädda (1754, s. 10 f.).

Det kan tilläggas att man hos Enholm finner en utförlig beskrivning (s. 9 f.) av det av Ehrenmalm i Åsele efterspejade men ej belagda fiskesättet slanta.

I det nyss citerade stycket kom Enholm också in på något av det som fiskaren ansåg vara av betydelse då agnet apterades på kroken. Här hade praktiken visat vad som gav bäst resultat. Dessa tre exempel hämtade ur den etnologiska litteraturen kan belysa de olika tillvägagångssätten (fig. 2).

De ovan refererade uppgifterna från 1700-talets mitt och början av 1800-talet beträffande fiske med ståndkrok ger utrymme för uppfattningen att de svenska lappmarkernas samer bedrivit någon form av sådant fiske vid sidan av det på sitt sätt mer indräktiga fisket med not och/eller nät. Det handlar snarast om att författarna av de skrivna relationerna inte kommit i kontakt med eller tillräckligt uppmärksammat en sådan i deras tycke marginell fiskemetod som bruket av ståndkrok.

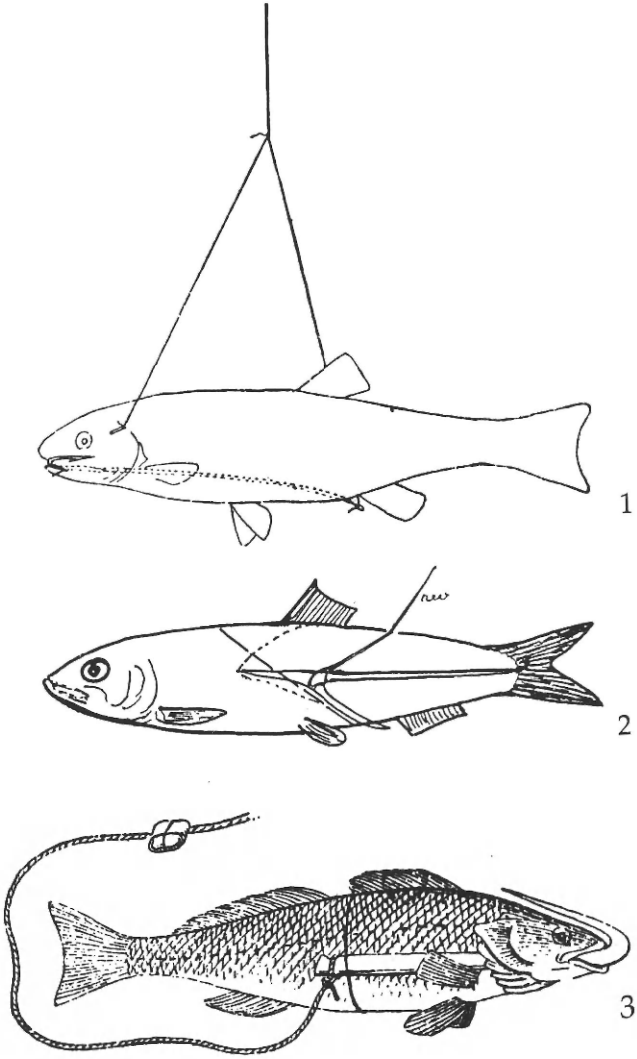

Figur 2. Några olika sätt att aptera betesfisk på kroken: (1) Ståndkrok för gädda och abborre, Lycksele (Ekman 1910), (2) laksticka av ene- eller grankvist, östra Kvarken (Sjöberg 1925) och (3) turkomanskt fiske med benkrok och levande agn (Jankó 1900).

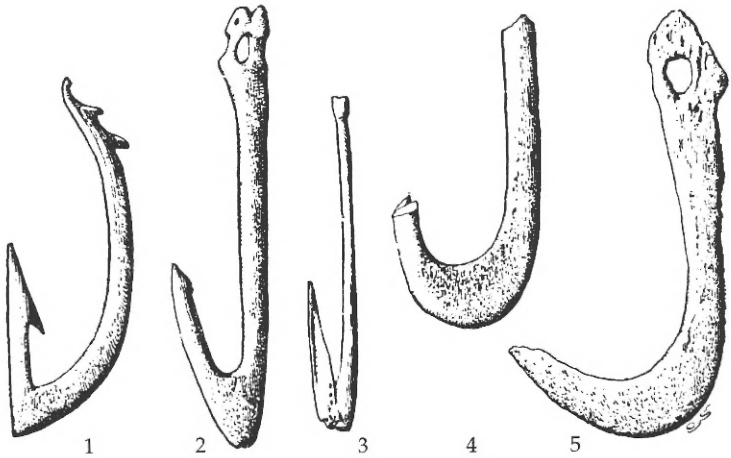

Figur 3. De fem krokarna från Lappträsk finns i dag inte helt i behåll. Här återges det av Stellan Wengelin (Västerbottens museum) avfotograferade materialet kombinerat med Olof Sörlings (SHM) föremålsteckningar från 1910.

Efter bedömningen av de skriftliga källornas vittnesbörd är det dags att inrikta undersökningen på de fem krokarna från Lappträsk och vad dessa lämnar för upplysningar om fisket i området. Först kan då konstateras att materialet i dag inte är i samma skick som vid leveransen till museet år 1909. Nu återstår endast tre krokar samt skänkeln av en fjärde, varför bedömningen till en del måste baseras på uppgifter i museikatalogens bilaga samt föremålsteckningar utförda av Olof Sörling (återgivna som figur 1 i "Tillväxten 1910"). Förhållandet åskådliggörs här (fig. 3:1–5) genom en kombination av fotografier och Sörlings teckningar.

1. Krok av horn/ben, 83 mm lång. Dess hullingförsedda spetsdel avsatt i tvär vinkel mot skänkel och båge. Skänkelns

övre ände försedd med två utsprång för linans fästande. Krokgapet är 23 mm brett. – Endast skänkeln bevarad.

2. Krok av älghorn, 102 mm lång. Skänkel och spetsdel möts i skarp vinkel i bågens mitt. Rudimentär fåra tvärs över bågens spets. Skänkelns övre del försedd med hål och tre inhak för linans fästande. Krokgapet är 15 mm brett. Tydlig rest av hulling. – Kroken bevarad i samma skick som då den påträffades.

3. Krok av ben, 78 mm lång. Skänkel och spetsdel möts i mycket skarp vinkel i bågens mitt. Skänkelns övre del försedd med två motställda inhak, så att en ändknopp bildas för linans fästande. Krokgapet är 7 mm brett. Spets utan hulling. – Hela kroken förkommen.

4. Krok av älghorn, defekt i spets- och skänkelavslutning. Återstoden är 74 mm lång. Jämnt rundad båge mellan sinsemellan närmast parallellställd skänkel och spetsdel. Det nu återstående krokgapet är 20 mm brett. – Kroken bevarad i samma skick som då den påträffades.

5. Krok av älghorn, 99 mm lång. Jämnt rundad båge mellan skänkel och spetsdel. Skänkelns övre del försedd med hål och utsprång för linans fästande. Udden saknas. Det nu återstående krokgapet är 31 mm brett. – Kroken bevarad i samma skick som då den påträffades.

De fem krokarna är således sinsemellan rätt olika till utseendet, vilket skulle kunna förklaras utifrån olika användningsområden, kulturtillhörighet eller tidsställning. Eftersom de varit i bruk i ett och samma lilla fisketräsk i det norrländska fångstområdet ligger det närmast till hands att söka förklaringen utifrån krokarnas ålder.

Så vitt bekant är det hittills endast den norske fornforskaren Johannes Bøe som närmare befattat sig med krokarna från Lappträsk. Det skedde i samband med publiceringen av fyndmaterial från boplatslager i Skipshelleren på Straume i Nordhordland, vari en mängd fiskkrokar av olika typ ingår. I fråga om krokarna från Lappträsk utgår Bøe från föremålsteckningarna i "Tillväx-

ten 1910". Han förmodar att det rör sig om ett "meget sent fund" (1934, s. 35). Hade Bøe känt till de närmare fyndomständigheterna, hade han säkerligen förstått att krokarna snarast tillhörde skilda tidsåldrar, vilket även variationen i utförandet antyder. Bøe hade faktiskt kunnat dra en sådan slutsats redan efter det jämförande typstudium han gör utifrån krokarna från Skipshelleren och som var anledningen till utblicken mot materialet från Lappträsk. Norska fynd av krokar av typen Lappträsk figur 3:1 hör nämligen hemma i yngre stenålder (s. 35). Ytterligare ett par av krokarna får som typer närmast knytas till stenåldern, medan Bøes uppfattning om en betydligt yngre datering kanske främst utgår från kroken figur 3:5.

Utifrån krokarnas storlek och form bör det vara möjligt att bedöma vilka fiskarter fångsten främst avsett. Vi har då möjlighet att anknyta till en studie av C.G. Lekholm beträffande 45 benkrokar från kust- och insjömiljöer i Skåne. Lekholm förmodar på goda grunder att de förhistoriska benkrokarna i princip fyllt samma funktioner som nutida stålkrokar, varför han i sin undersökning anknyter till det moderna beståndet. Enligt Lekholm är benkrokarnas längd här av underordnad betydelse. Jämförelsen med stålkrokarna gäller i första hand krokgapets vidd (1951, s. 248 ff.). Lekholm har i en tabell redovisat de av honom åberopade uppgifterna om stålkrokars gap och avsedd fångst. Några av fiskarterna förekommer också i Norrland, nämligen:

Krokgap	*Fiskart*
4–5 mm	mört
5–6 mm	braxen
5–8 mm	abborre
5–9 mm	bäcköring
6–9 mm	laxöring
7–23 mm	gädda, lax

Tillämpat på de fem benkrokarna från Lappträsk skulle detta innebära fångst av följande arter: (1) gädda, lax; (2) gädda, lax; (3) abborre, bäcköring, laxöring, gädda, lax; (4) gädda, lax samt (5) gädda, lax. En motsvarande studie utifrån Lekholms uppgifter om stålkrokars längd och avsedd fångst ger följande resultat:(1) gädda, (2) lax, (3) gädda, (4) gädda samt (5) lax.

Inledningsvis nämndes att det fanns gott om gädda, abborre och lake i sjön i Lappträsk före regleringen. Även bäcköring ingick i beståndet och mörten märktes särskilt på våren då den skred till lek i träsket. Det råder med andra ord god samstämmighet mellan verklig artförekomst och resultatet av den utifrån benkrokarnas storlek gjorda bedömningen beträffande möjlig fångst. Det i träsket bedrivna krokfisket var inriktat på gädda. Samtidigt kan konstateras att fisket lika väl kan ha gällt lake, eftersom den tas på i stort sett samma krokar som gädda. Det fanns ingen anledning för Lekholm att beakta laken i sin undersökning, då artens utbredningsområde inte sammanfaller med fyndområdet för de 45 skånska benkrokarna.

Den närmare undersökningen av de fem krokarna från Lappträsk låter således förstå att det "nyttjats krokar" – dvs. bedrivits någon form av fiske med ståndkrok – vid beskattning av träskets gädd- och lakebestånd redan under stenåldern. Fiskemetoden har av det tillvaratagna materialet att döma förmodligen även varit i bruk längre fram i tiden. Det finns anledning att räkna med någon form av kontinuitet med avseende på det motsvarande krokfiske som utifrån uppgifter i skrivna källor får bedömas ha varit i bruk hos de svenska lappmarkernas samer under 1700-talet och även senare. Det hör till saken att sådant krokfiske samtidigt florerade utanför samekulturens område, vilket i föreliggande studie tidigare också något berörts. Därmed står det också klart att det för undersökningen kan vara av betydelse att den norrländska kustbygdens bönder redan under förra hälften av 1500-talet – och sannolikt även under medeltiden – företog systematiska träskfiskefärder uppåt Lappmarken (Göthe 1929).

Sådan fiskeverksamhet bör ha bidragit till att bonde och same kom i nära kontakt med varandras fiskedon och fiskemetoder. – Det är i dag omöjligt att avgöra huruvida ett i en sjöbotten påträffat gammalt fiskeredskap en gång i tiden använts av same eller fjärrfiskande bonde.

Det är naturligtvis fullt möjligt att någon av krokarna från Lappträsk lika väl indikerar mete – en förmodan som i första hand berör den krok som återges i figur 3:3. Mete omnämns som sagt i Grapes beskrivning över fisket i Enontekis, men då endast som en aldrig nyttjad metod för fångst av gädda. Metet har inte heller kunnat spåras via andra äldre skriftliga källor rörande de svenska lappmarkerna. Emellertid gäller i detta sammanhang antagligen samma förhållande som beträffande bristen på uppgifter om fiske med t.ex. ståndkrok. Återigen ger arkeologiskt källmaterial ytterligare besked.

Sålunda ledde den här inledningsvis nämnda studien rörande en pilspets och ett revsänke från Kattisträsk i Norsjö för revsänkets vidkommande till slutsatsen att föremålet bör ha fyllt samma funktion som pirken hos vår tids redskap för pimpelfiske – snarast ett pimpelspö med upphängare mellan pirk och krok. Fisket ifråga hade uppenbarligen praktiserats någon gång under yngre stenåldern (Huggert 1993). Det är knappast troligt att denna rätt speciella form av mete därpå skulle ha upphört i Norrland, för att sedan någon gång framåt modern tid åter komma i bruk.

Vidare bör det vara möjligt att nå mer preciserad kunskap om fisket med handredskap inom det norrländska området utifrån det faktum att där under stenåldern använts både de i ett stycke tillverkade krokarna och sådana sammansatta av ett par delar. Den fundamentala komponenten i den sammansatta krokens konstruktion är den med avseende på funktionen omsorgsfullt formade skänkeln i vars ena ända en skåra utgör fästpunkt för den genom surrning fixerade hullingen. Surrningen hålls i sin tur på plats genom vulster eller skåror på skänkeln. Sådana

finns också runt toppändan, där reven sätts fast. Då skänkeln var av en bergart, utgjorde den sammansatta kroken samtidigt sänke, och det behövdes inte något separat revsänke vid mete (Huggert 1993 och där anförd litteratur). Vissa krokar av detta slag kan tänkas ha använts för fiske med drag.

Det är också intressant att benkrokarna figur 3:1–3 har en form, som närmast för tanken till krokar av den sammansatta konstruktionen. Dessutom visar Olof Sörlings noggranna teckning av krok 3:3 att det här rör sig om en av naturen given form. Ämnet till kroken utgjordes nämligen av ben som växt samman i ändpartiet, knappast något annat än ett ben från en fågelvinge. Ämnet har nyttjats så att det ena benet blivit krokens skänkel och det andra formats till hulling. Det väsentliga i sammanhanget är den både nätta och hållfasta naturliga sammanfogningen. Kroken figur 3:3 kan som konstruktion betraktad sägas vara prototypen för en sammansatt krok. Till saken hör att fågelben är väl ägnat som råmaterial till krokar, eftersom det är mycket hållfast och medger framställning av skarpa uddar. Hos nordvästkustindianerna förekommer sammansatta krokar med hulling av fågelben (Stewart 1977).

Fil. dr Ebba During vid Osteologiska forskningslaboratoriet i Ulriksdal har haft vänligheten att granska teckningen av krok 3:3 och håller med om att det rör sig om något speciellt. Hon menar försiktigtvis att det inte kan uteslutas

> att man använt sig av den ursprungliga formen hos ett fågelben, då man tillverkat kroken. Ifrågavarande ben skulle då kunna vara en carpometacarpus, ett av benen i fågelns vinge. Detta ben består av en sammanväxning/smältning av vissa mellanhandsben, s.k. strålar, och handrotsben hos fåglar, där de två längsta och kraftigaste benen (med mellanrum emellan) utgörs av stråle II och III.
>
> Vilka mer eller mindre tydliga spår efter bearbetning som kan finnas kvar på benet/kroken framgår inte av teckning-

en. Exakt vilken art det skulle kunna vara fråga om går ej att säga, då fragmentet saknar artspecifika karakteristika. Storleksmässigt skulle man t.ex. kunna tänka sig en trana.

Ebba During har också kontrollerat materialbestämningen beträffande de övriga fyra krokarna.

Tillverkning av föremål som krok 3:1 innebar verkligt precisionsarbete och förutsatte verktyg med motsvarande kapacitet. Ett sådant fanns att tillgå i naturen, nämligen bäverns tand. Överallt där djuret vistades signalerade fällda träd samt kapade och barkade stammar och grenar vad dess tänder dög till. Genom arkeologiska fynd står det klart att både framtänder och underkäkshalvor med isittande tänder använts som redskap vid föremålstillverkning (Huggert 1992). De vid sjösänkningen i Lappträsk tillvaratagna bäverkäkarna är nu förkomna, varför det inte gått att utröna om någon av dem eventuellt använts som verktyg. Fyndplatsernas läge ute i sjöbottnen ger dock knappast stöd för en sådan förmodan.

Hur skall då de människoben förklaras som efter sjösänkningen låg spridda i kanalens botten närmare kilometern nedströms dammläget? Det kan knappast vara fråga om lämningar efter någon som blivit liggande obegravd i terrängen, eftersom rovdjur i så fall snart skulle ha gjort slut på kroppen. Sannolikt rör det sig i stället om ben från en förkristen samisk grav. Benens bevarandegrad antyder en relativt sen datering.

Slutligen kan det vara på sin plats att också kommentera uppgiften om skidan av "ungefär vanl längd o form (lapptypen)", som påträffades på 0,6–0,7 meters djup i fast myrmark. Jämförbara skidor har hittats i myrar och mossar på flera andra platser i Norrland. Några av dem har kol-14-daterats, och det är möjligt att med två exempel belysa frågan om förhållandet mellan fynddjup och objektets verkliga ålder. En skida av denna typ låg på 0,3 meters djup i en myr på norra sidan av sjön Naustajaur i Slagnäs i Arjeplogs socken (Berg 1950, nr 5). Kol-14-analys på trä

från skidan gav resultatet 1020 ± 105 e.Kr. (St 7648).

Två andra sådana skidor påträffades i varandras närhet på ungefär en meters djup vid tjärnen Mörttjärn i Arvträsk i Lycksele socken (Berg, nr 9). Analys på material från en av dessa skidor gav 1015 ± 80 e.Kr. (St 7653). Dateringarna från Slagnäs och Arvträsk antyder alltså samtidighet. Det står vidare klart att även skidan från Lappträsk skulle kunna härröra från vikingatid–tidig medeltid.

Avslutningsvis kan konstateras att det var efter omständigheterna rätt anmärkningsvärda vinster på det kulturhistoriska området som kunde inhöstas vid sänkningen av sjön i Lappträsk 1909. Fiskkrokarna lämnar väsentlig information, och det ligger något motsägelsefullt i konstaterandet att den grundläggande förutsättningen för deras upptäckt var tanken att odlingsmark var mera värd än ett träsk med gott fiske. Beslutet att utplåna sjön var kanske inte lätt att fatta. Efter sänkningen noterades att det ännu fanns litet gädda och lake i "tärja"; resursen var med andra ord inte helt uttömd.

Litteratur

Berg, G., 1950, Finds of Skis from Prehistoric Time in Swedish Bogs and Marshes. Stockholm.

Bøe, J., 1934, Boplassen i Skipshelleren på Straume i Nordhordland. Bergen. Bergens museums skrifter. 17.

Ehrenmalm, A., 1743, Resa Igenom Wäster-Norrland Til Åsehle Lappmark, Anställd Uti Julii Månad 1741. Med en Geographisk Charta aftagen wid samma tilfälle (av friherren Carl Wilhelm Cederhielm). Stockholm.

Ekman, S., 1910, Norrlands jakt och fiske. Uppsala. Norrländskt handbibliotek. 4.

Enholm, J., 1754, Enfalliga Anmärkningar Om Öst-Götha Skäre-Boars Öfliga Fiske-Sätt i Östersiön, Sednare delen. Åbo.

Fjellström, Ph., 1985, Samernas samhälle i tradition och nutid. Stockholm.

Grape, E.J., 1803, "Utkast till Beskrifning öfver Enontekis Sokn i Torneå

Lappmark", i: Kongl. Vetenskaps-Academiens nya handlingar. 24.
Göthe, G., 1929, Om Umeå lappmarks svenska kolonisation från mitten av 1500-talet till omkr. 1750. Uppsala.
Huggert, A., 1992, "Vikarefångst vid Rickleåns mynningsvik för 4500 år sedan? – Ett bidrag till vår kunskap om stridsyxekultur i övre Norrland", i: Arkeologi i norr. 3. Umeå.
Huggert, A., 1993, "En spets och ett sänke av ben från Kattisträsk i Norsjö", i: Arkeologi i norr. 4/5. Umeå.
Högström, P., 1747, Beskrifning Öfwer de til Sweriges Krona lydande Lapmarker, Innehollande Kort underrättelse Så wäl Om Landets belägenhet och beskaffenhet i gemen, Som Des Inwånares tilstånd och Husholdning, deras seder, maner och lefnadsart, samt laster och widskepelser, m.m. Stockholm.
Jankó, J., 1900, Herkunft der magyarischen Fischerei. Budapest.
Læstadius, P., 1831, Journal af Petrus Læstadius för första året af hans tjenstgöring såsom missionaire i Lappmarken. Stockholm.
Leem, K., 1767, Beskrivelse over Finmarkens Lapper, deres Tungomaal, Levemaade og forrige Afgudsdyrkelse, oplyst ved mange Kaabberstykker. Kiøbenhavn. (Faksimileutgåva med efterskrift av Asbjørn Nesheim. København 1975.)
Lekholm, C.G., 1951, "A technical study of some Scanian bone fish-hooks", i: K. Humanistiska vetenskapssamfundets i Lund årsberättelse 1950–1951. IV. Meddelanden från Lunds universitets historiska museum.
Sjöberg, H.R.A., 1925, Livet bland kvarkens söner och döttrar. 2. Brages sektion för folklivsforskning. Folkliv och saga. 3. Vasa.
Statens historiska museum, huvudkatalogen, bilagan. 13968.
Stewart, H., 1977, Indian Fishing. Early Methods on the Northwest Coast. The University of Washington Press. Washington.
Tillväxten = "Statens Historiska Museum och K. Myntkabinettet. Tillväxten under år 1910", i: Fornvännen 1910.

Aktstycken och meddelanden

Johan Nordlanders antavla

Johan Nordlander lät aldrig publicera sin egen antavla. Under rubriken *Två ångermanländska bondesläkter* redovisade han 1915 August Strindbergs förfäder i hemsocknen Multrå (Norrländska samlingar II:7). Släktnamnet *Strindberg* antogs första gången av Henrik Strindberg, komminister i Sundsjö socken i Jämtland och född i byn Strinne i Multrå. I samma häfte behandlades Klovsta bys ägare i äldre tider. Nordlander var själv född i Klovsta och det är fäderneslektens öden som här redovisas.

Att Johan Nordlander följde den egna farssläkten långt tillbaka framgår också av hans stora intresse för underlagmannen Evert Hindersson på Holm (Norrländska samlingar). Denne återfinns som nr 1116 i antavlan. Konsulenten Olof Strömberg i Sollefteå har bidragit med uppgifter om denna släktkrets till vilken även den kände fältmarskalken greve Erik Dahlbergh hör.

Bland förfäderna under 1500-talet märks många landsköpmän men även fogdar och prästmän, kategorier som Nordlander behandlat i sina skrifter. Ana 1010 på mödernesidan är stamfader till den adliga Blix-släkten, landsskrivaren i Ångermanland Per Månsson Blix, vars epitafium hänger i Styrnäs kyrka.

Sammanställningen är gjord med släktforskningprogrammet HOLGER ur min databas rörande prästerskap och gymnasieelever i Norrland.

Thord Bylund

1 Johan Nordlander, född 1853 25/12 i Klovsta, Multrå sn, död 1934 4/12 i Stockholm. Adjunkt i Stockholm.

*** Generation I ***
f
2 Henrik Hansson Nordlander, född 1823 19/5 i Klovsta, Multrå sn, död 1898 6/1 i Klovsta. Bonde i Klovsta. Riksdagsman.
Gift 1845 7/10 i Sånga med

m
3 Brita Greta Jansdotter, född 1816 18/10 i Gårdnäs, Sånga sn, död 1902 26/10 i Klovsta, Multrå sn.

*** Generation II ***
ff
4 Hans Davidsson, född 1788 20/9 i Klovsta, Multrå sn, död 1838 9/2 i Klovsta. Bonde i Klovsta.
Gift 1810 24/4 i Multrå med

fm
5 Brita Abrahamsdotter, född 1786 22/3 i Västernyland, Multrå sn, död 1860 22/5 i Klovsta, Multrå sn.

mf
6 Jan Nilsson Hamberg, född 1783 30/1 i Hämra, Torsåkers sn, död 1865 14/2 i Gårdnäs, Sånga sn. Bonde i Gårdnäs.
Gift 1808 20/11 i Sånga med

mm
7 Anna Mickelsdotter, född 1790 4/6 i Gårdnäs, Sånga sn, död 1856 8/12 i Gårdnäs.

*** Generation III ***
fff
8 David Eriksson, född 1758 11/8 i Klovsta, Multrå sn, död 1796 i Klovsta. Bonde i Klovsta.
Gift 1785 30/10 i Multrå med

ffm
9 Lisa Hansdotter, född 1756 3/11 i Skedom, Multrå sn, död 1797 31/12 i Klovsta, Multrå sn.

fmf
10 Abraham Abrahamsson, född 1745 24/1 i Nyland, Multrå sn, död 1824 1/12 i Västernyland, Multrå sn. Bonde i Västernyland.
Gift 1764 i Multrå med

fmm
11 Barbro Ersdotter, född 1747 24/11 i Hakesta, Multrå sn, död 1825 29/1 i Västernyland, Multrå sn.

mff
12 Nils Olofsson, född 1750 6/4 i Hammar, Ytterlännäs sn, död 1795 29/9 i Hämra, Torsåkers sn. Gästgivare i Hämra.
Gift med

mfm
13 Brita Jansdotter, född 1759 7/12 i Hämra, Torsåkers sn, död 1837 1/12 i Hämra.

mmf
14 Mickel Persson, född i Gårdnäs, Sånga sn, död före 1795. Bonde i Gårdnäs.
Gift 1784 i Överlännäs med

mmm
15 Greta Mellin, född 1762 i Stocked, Överlännäs sn, död 1818 21/5 i Ås, Sånga sn.

*** Generation IV ***
ffff
16 Erik Marcusson Norberg, född 1706 26/3 i Noret, Åsele sn, död 1780 10/3 i Klovsta, Multrå sn. Handelsman och borgare i Härnösand.
Gift 1754 22/7 i Multrå med

fffm
17 Margareta Gröndahl, född 1731 30/10 i Klovsta, Multrå sn, död 1799 1/4 i Klovsta.

ffmf
18 Hans Nilsson, född 1712 i Ingersta, Multrå sn, död 1789 10/4 i Skedom, Multrå sn. Bonde i Skedom.
Gift 1744 28/12 i Multrå med

ffmm
19 Elisabet Persdotter, född 1727 3/4 i Skedom, Multrå sn.

fmff
20 Abraham Tomasson, född 1708 8/7 i Skedom, Multrå sn, död 1778 22/2 i Skedom. Bonde i Skedom.
Gift 1735 16/11 i Multrå med

fmfm
21 Margareta Nilsdotter, född 1708 12/8 i Ingersta, Multrå sn, död 1780 21/12 i Nyland, Multrå sn.

fmmf
22 Erik Matsson, född 1718 31/10 i Hakesta, Multrå sn, död 1799 15/5 i Hakesta. Bonde i Hakesta.
Gift 1743 4/4 i Multrå med

fmmm
23 Lisa Larsdotter, född 1720 i Hakesta, Multrå sn, död 1793 17/9 i Hakesta.

mfff
24 Olof Ersson, född 1709 4/9 i Hammar, Ytterlännäs sn, död 1783 11/8 i Hammar. Bonde i Hammar.
Gift 1737 6/11 i Ytterlännäs med

mffm
25 Anna Nilsdotter, född 1706 20/9 i Näs, Ytterlännäs sn, död 1774 10/2 i Hammar, Ytterlännäs sn.

mfmf
26 Johan Johansson, född 1706 13/12 i Hämra, Torsåkers sn, död 1762 i Hämra. Bonde i Hämra.
Gift med

mfmm
27 Margareta Davidsdotter, född 1720 i Fanom, Torsåkers sn, död i april 1784 i Hämra, Torsåkers sn.

mmff
28 Per Nilsson, född 1715, död 1786 i Gårdnäs, Sånga sn. Bonde i Gårdnäs.
Gift med

mmfm
29 Anna Mickelsdotter.

mmmf
30 Daniel Mellin, död 1793 i Överlännäs sn. Kronolänsman.
Gift med

mmmm
31 Hedvig Lundström, född 1722, död 1805 2/4 i Sånga sn.

*** Generation V ***

fffff
32 Markus Markusson, född i Moflo, Ådals-Lidens sn, död 1713 8/3 i Österneoret, Åsele sn. Kyrkvärd och konstsmed i Österneoret.
Gift med

ffffm
33 Kerstin Danielsdotter, född 1666 i Krånge, Junsele sn, död 1750 21/2 i Österneoret, Åsele sn.

fffmf
34 Olof Nilsson, född 1688 i Västergranvåg, Sollefteå sn, död 1754 27/6 i Klovsta, Multrå sn. Bonde i Klovsta.
Gift 1729 10/6 i Multrå med

fffmm
35 Märta Davidsdotter, född 1708 i Kläpp, Överlännäs sn, död 1778 18/1 i Klovsta, Multrå sn.

ffmff
36 Nils Persson, född 1664 i Ingersta, Multrå sn, död 1726 16/10 i Ingersta. Bonde i Ingersta.
Gift med

ffmfm
37 Namnet okänt.

ffmmf
38 Per Olofsson, född i Dals sn. Bonde i Skedom, Multrå sn.
Gift med

ffmmm
39 Karin Olofsdotter Noraea, död 1749.

fmfff
40 Thomas Hermansson Ryss. Bosatt i Skedom, Multrå sn.

fmfmf
42 Nils Persson = 36

fmfmm
43 Namnet okänt = 37

fmmff
44 Mats Eriksson Rudin, född 1692 22/9 i Hakesta, Multrå sn, död 1771 21/7 i Hakesta. Båtsman, bonde i Hakesta.
Gift 1715 20/5 i Multrå sn med

fmmfm
45 Maria Eriksdotter, född 1686, död 1770 11/2 i Hakesta, Multrå sn.

mfmff
52 Johan Johansson, född 1684 i Hämra, Torsåkers sn, död 1739 i Hamra. Bonde i Hämra.
Gift med

mfmfm
53 Sara Ersdotter.

mfmmf
54 David Persson, död 1729 3/8 i Fanom, Torsåkers sn. Bonde i Fanom.
Gift med

mfmmm
55 Stina Persdotter.

mmmmf
62 Henrik Lundström. Kronolänsman i Styrnäs sn.
Gift med

mmmmm
63 Elisabet Gene.

*** Generation VI ***

ffffff
64 Markus Hansson. Bonde i Moflo, Ådals-Lidens sn.

ffffmf
66 Daniel Christoffersson, född i Krånge, Junsele sn. Bonde i Krånge. Nämnd 1679–1693.
Gift med

ffffmm
67 Elisabet Josefsdotter, född i Mo, Junsele sn, död 1689 i Krånge, Junsele sn.

fffmff
68 Nils Olofsson, född 1651 i Västergranvåg, Sollefteå sn, död 1723 17/2 i Västergranvåg. Bonde i Västergranvåg.
Gift med

fffmfm
69 Malin Larsdotter, född 1657 i Klovsta, Multrå sn, död 1734 28/4 i Västergranvåg, Sollefteå sn.

fffmmf
70 David Nilsson. Bonde i Ingersta, Multrå sn.
Gift med

fffmmm
71 Margareta Persdotter, född i Kläpp, Överlännäs sn.

ffmfff
72 Per Pålsson, född 1626 i Ingersta, Multrå sn, död 1692 14/1 i Ingersta. Bonde i Ingersta.
Gift med

ffmffm
73 Dordi, född 1640, död 1712 10/1 i Ingersta, Multrå sn.

fmfmff
84 Per Pålsson = 72

fmfmfm
85 Dordi = 73

fmmfff
88 Erik Persson, född 1655, död 1696 i Hakesta, Multrå sn. Bonde i Hakesta.
Gift med

fmmffm
89 Kerstin Matsdotter, född 1652, död 1726 i Multrå sn.

mfmfff
104 Johan Olofsson, född 1625, död 1710 31/10 i Hämra, Torsåkers sn. Bonde i Hämra.
Gift med

mfmffm
105 Sigrid Josefsdotter, född 1631 i Aspby, Torsåkers sn, död 1703 14/2 i Hämra, Torsåkers sn.

mmmmmf
126 Olof Jonsson Gene. Borgmästare i Sundsvall. Gymnasist.
Gift med

mmmmmm
127 Brita Meliis, född i Finland.

*** Generation VII ***

ffffmff
132 Christoffer Danielsson, född 1612 i Krånge, Junsele sn. Bonde, nämndeman i Krånge. Nämnd 1631–1673.
Gift med

ffffmfm
133 Ingeborg. Bosatt i Krånge, Junsele sn.

ffffmmf
134 Josef Grelsson. Bonde i Mo, Junsele sn. Nämnd 1641–1673.

fffmfmf
138 Lars Abrahamsson, född i Klovsta, Multrå sn, död 1683 28/1 i Klovsta. Bonde i Klovsta.
Gift med

fffmfmm
139 Sara Olofsdotter, född i Grillom, Boteå sn, död 1683 28/1 i Klovsta, Multrå sn.

ffmffff
144 Pål Nilsson, född 1570 i Ingersta, Multrå sn. Bonde i Ingersta. Nämnd 1605–1655.

fmfmfff
168 Pål Nilsson = 144

mfmffmf
210 Josef Ersson. Bonde i Aspby, Torsåkers sn.
Gift med

mfmf fmm
211 Anna Jonsdotter.

mmmmmff
252 Jonas Abrahamsson, född i Härnösand, död 1653 19/5 i Stockholm. Guvernementssekreterare i Västergötland.
Gift med

mmmmmfm
253 Brita Staffansdotter, död 1667 10/9.

*** Generation VIII ***

ffffmfff
264 Daniel Christoffersson, född i Krånge, Junsele sn. Bonde i Krånge. Nämnd 1604–1632.

fffmfmff
276 Abraham Larsson, född i Klovsta, Multrå sn. Kronolänsman i Klovsta.

fffmfmmf
278 Olof Danielsson, född 1591 i Utanö, Högsjö sn, död 1669 i Grillom, Boteå sn. Bonde i Grillom.
Gift med

fffmfmmm
279 Sara Davidsdotter, född 1605 i Sunnersta, Boteå sn.

ffmfffff
288 Nils Andersson, född i Ingersta, Multrå sn, död 1598 i Ingersta. Bonde i Ingersta. Nämnd 1563–1597.
Gift med

ffmffffm
289 Barbro. Levde 1598–1604 i Ingersta, Multrå sn.

fmfmffff
336 Nils Andersson = 288

fmfmfffm
337 Barbro = 289

mmmmmfff
504 Abraham Persson Gene, född 1575 i Björned, Torsåkers sn, död 1663 i Härnösand. Borgmästare i Härnösand.
Gift med

mmmmmffm
505 Elisabet Persdotter Blix.

*** Generation IX ***

ffffmffff
528 Christoffer Olofsson, född i Krånge, Junsele sn. Bonde i Krånge. Nämnd 1556–1603.

fffmfmfff
552 Lars Simonsson, född i Klovsta, Multrå sn. Bonde i Klovsta. Nämnd 1567.
Gift med

fffmfmffm
553 Margit.

fffmfmmff
556 Daniel Ersson, född i Utanö, Högsjö sn, död 1639 i Utanö. Bonde i Utanö. Stamfar för "Hemsö-adeln".
Gift med

fffmfmmfm
557 Anna.

fffmfmmmf
558 David Evertsson, född i Holm, Överlännäs sn. Bonde i Sunnersta, Boteå sn.

ffmfffffff
576 Anders Nilsson. Bonde i Ingersta, Multrå sn. Nämnd 1535–1562.

fmfmfffff
672 Anders Nilsson = 576

mmmmmffff
1008 Per Clemetsson, född i Öd, Gudmundrå sn. Bonde i Björned och Gened, Torsåkers sn.

mmmmmffmf
1010 Per Månsson Blix, född 1542 i Undersåkers sn, död 1632 i Styrnäsgården, Styrnäs sn. Landsskrivare i Ångermanland.
Gift omkr. 1587 med

mmmmmffmm
1011 Anna Jonsdotter, född 1565 i Nordvik, Nora sn, död 1634 i Styrnäs sn.

*** Generation X ***

ffffmfffff
1056 Olof Björnsson, död 1545 i Krånge, Junsele sn. Bonde i Krånge. Nämnd 1542–1545.
Gift med

ffffmffffm
1057 Gertrud. Levde 1546–1555 i Krånge, Junsele sn.

fffmfmffff
1104 Simon Olsson. Bonde i Klovsta, Multrå sn. Nämnd 1543.

fffmfmmfff
1112 Erik Sjulsson, född i Utanö, Högsjö sn. Bonde i Utanö. Levde 1591.

fffmfmmmff
1116 Evert Hindersson, född i Torsåkers sn. Underlagman i Holm, Överlännäs sn.

mmmmmfffff
2016 Clemet Månsson, född i Mällby, Överlännäs sn, död 1576 i Öd, Gudmundrå sn. Bonde, landsköpman i Mällby och Öd. Nämnd 1542–1576.

mmmmmffmff
2020 Måns Karlsson Blix, född 1502 i Kloxåsen, Näs sn, död 1570 i Undersåkers sn. Kyrkoherde i Undersåker.
Gift med

mmmmmffmfm
2021 Ingrid Hansdotter, född i Norrala sn.

mmmmmffmmf
2022 Jon Klasson, född i Nordvik, Nora sn. Bonde i Nordvik. Nämnd 1557–1589.
Gift med

mmmmmffmmm
2023 Malin, död 1662 i Härnösand.

*** Generation XI ***

fffmfmmffff
224 Sjul Ersson. Bonde i Utanö, Högsjö sn. Nämnd 1561–1587.

fffmfmmmfff
2232 Henricus Erici. Kyrkoherde i Torsåkers sn. Nämnd 1541–1568.
Gift med

fffmfmmmffm
2233 Månsdotter, född i Mällby, Överlännäs sn.

mmmmmffffff
4032 Måns Gullesson, född i Mällby, Överlännäs sn, död 1547 i Mällby. Landsköpman i Mällby. Nämnd 1535–1547.

mmmmmffmfff
4040 Karl Laurensson, född i Kloxåsen, Näs sn. Bonde, nämndeman i Kloxåsen. Nämnd 1487–1538.
Gift med

mmmmmffmffm
4041 Mogensdotter Blix.

mmmmmffmmff
4044 Klas Jonsson. Bonde i Nordvik, Nora sn.

*** Generation XII ***

fffmfmmmffmf
4466 Måns Gullesson = 4032

mmmmmfffffff
8064 Gulle. Bonde, nämndeman i Mällby, Överlännäs sn. Nämnd 1489.

mmmmmffmffff
8080 Laurens Svensson. Bonde i Kloxåsen, Näs sn. Nämnd 1465–1513.
Gift med

mmmmmffmfffm
8081 Margareta Johansdotter, född i Kloxåsen, Näs sn. Nämnd 1469.

mmmmmffmffmf
8082 Mogens Blix. Nämnd 1499.

*** Generation XIII ***

fffmfmmmffmff
8932 Gulle = 8064

mmmmmffmfffmf
16162 Johan Sigurdsson, född i Kloxåsen, Näs sn. Bonde i Kloxåsen. Nämnd 1447–1465.

*** Generation XIV ***

mmmmmffmfffmff
32324 Sigurd Jonsson. Bonde i Kloxåsen, Näs sn. Nämnd 1428–1441.

Forskaren Hjalmar Falk och hans testamente

Hjalmar Falk (1896–1977) var mycket känd i Kiruna med omnejd. Det påstås att han höll över 100 offentliga föredrag i bygden. I julmånaden såldes hans stora häften om kända kirunabor i många butiker. De flesta av dessa häften gav han säkerligen bort. Han bekände en gång att utgivningen blev dyrbar. Vid Rotaryklubbens sista sammanträde före jul var det kutym att Falk skulle föreläsa. Han talade vid jubileer och han presenterade Malmfälten för deltagarna i stora kongresser. Han kom aldrig att ge ut någon stor lokalhistorisk bok. Till professionen var han stadskamrer och finsk vicekonsul.

Han föddes i Turtola i Finland. Det är en by vid Torneälven i jämnhöjd med Svanstein. Fadern fungerade som inspektor för den då kända firman AB Bergman Hummel & Co. och ledde skogsavverkningar. Hjalmar Falk bodde i finskspråkigt område tills han var 13 år. Han talade finska, men hade inte finskt blod i ådrorna. Fadern kom från Robertsfors i Västerbotten och modern var född i Visby. Efter en tid som handlare och gästgivare blev fadern 1909 polis i Kiruna. Hjalmar fick den skolutbildning som stod till buds. Han gick i realskolan i Malmberget och därefter fyra år samskola i Kiruna. Utbildningen avslutade han vid ett handelsinstitut i Stockholm.

Som mycket ung arbetade Hjalmar Falk som bokhållare och kassör i Kiruna konsum. Åren 1919–1923 hade han anställning vid kraftverksbygget i Suorva. Han var fjärdingsman, registrator och ansvarig för postkontoret. Under denna tid registrerade han händelser vid dammbygget. Han for också omkring och fotograferade och dokumenterade samerna i området. En jul fick vi ett foto med min hustrus föräldrar och barn taget i början av 1920-talet. Det gjorde att jag försökte få honom att ställa upp med bilder till en utställning. Han vägrade.

I Porjus höll Hjalmar Falk åtskilliga föredrag om rallartiden. Vid ett tillfälle spelades hans föredrag in och illustrerades med

Hjalmar Falk.

hans egna bilder. Det förvandlades till en spelfilm av TV-teamet Eric och Nils Forsgren.

Våren 1994 förekom ett programinslag i Nordnytt, där det berättades att Falks gamla stuga på Finngatan 4 skulle rivas. Det betecknades närmast som ett helgerån av historielösa i kommunen. En förening för amatörforskare tänkte rädda stugan och göra den till sin arbetslokal. Det enda jag tyckte var märkligt, var att huset stod kvar. Jag visste att Falk övergett sitt hus drygt 30

år tidigare. När det något halvår senare meddelades i TV att Falks samlingar numera fanns i hans tidigare hus reagerade jag, därför att det avvek från stipulerade villkor i Falks testamente. Den 29 mars 1978 hade jag en artikel om Falk och hans legat införd på kultursidan i Norrländska Socialdemokraten. Artikeln grundade sig främst på en intervju med Hjalmars bror, pensionerade bankdirektören Magnus Falk i Landskrona. Hjalmar hade utsett honom till testator. När vi talades vid hade Magnus arbetat i flera månader med att skifta dödsboet. Han uttalade klart, att Hjalmar bestämt, att ingenting av hans kvarlåtenskap skulle få hamna i Kiruna. De samlingar som hade kulturellt värde hade placerats i landsarkivet i Härnösand. En del av materialet som härrörde från Hjalmars år vid Suorvabygget överlämnades till Arkivkommittén i Porjus. Falk ägde 30000 negativ och färgbilder, som nästan alla skulle förstöras. Endast bilder, som berörde släkten fick sparas. Han hade också i sin ägo 2200 personliga intervjuer, som ingår i materialet som sändes till landsarkivet. Samlingen kommer att kopieras av Norrbottens museum och finnas i Luleå. Han skänkte marina målningar till museerna i Skellefteå och Luleå. De härrör med säkerhet från syskonen Falks morfar, som var kapten på Prince of Wales – en liten passagerarbåt stationerad i Luleå.

Alla hans manuskript, dagböcker och brev skulle förstöras. Vad som särskilt understryks ett par gånger i testamentet är, som sagt, att inget av dödsboet skulle få hamna i Kiruna. Hjalmar Falks syskon är numera döda och syskonbarnen, som är bosatta i andra delar av landet, saknar kännedom om testamentets innehåll. De har därför skickat föremål till amatörforskarna efter felaktig information i ett TV-program. Det var främst en repris i "Landet runt" som orsakade detta. Släktingarna handlade i god tro när de skickade föremål som härrörde från Hjalmar Falk.

Amatörforskarna respekterar, enligt min mening, inte den avlidnes sista vilja. De bryter mot hedersmannen Falks önskemål

när de samlar på föremål som tillhört honom. Att de får disponera eller äga huset är däremot inget anmärkningsvärt.

Under 1960-talet träffade jag Hjalmar Falk rätt ofta. Vi stötte samman i den lilla lokalen med postboxar och växlade alltid några ord. Att ringa Falk var ett enkelt sätt att få ett historiskt perspektiv på ett skeende. Han visste allt om bygden och dess människor. Jag var också hemma hos honom några gånger och visste därför att han ägde stora samlingar med dokumentärt material. Mitt första besök var i den röda stugan på Finngatan. År 1963 flyttade han till kvarteret Ortdrivaren. Det var ett byggnadskomplex präglat av arkitekten Ralph Erskines leklynne.

Det framstod som naturligt att offentliggöra testamentets innehåll. Jag utgick ifrån att det hade allmänt intresse hur Hjalmar Falk hade placerat sina samlingar. Jag blev bestört när jag genom brodern Magnus fick höra berättas om de aversioner mot Kiruna, som Hjalmar Falk uttryckt åren före sin död. Ingen, som kände Falk eller lyssnat på hans föredrag och läst hans skrifter, kunde ana att han helt skulle förskjuta Kiruna och föreningarna där som mottagare av sitt mångfasetterade material. Jag hörde honom aldrig förtala någon. I föredragen framkom aldrig kritik mot det lokala styret. Möjligen kunde han uttala ett ogillande av rivningarna och saneringen i centrum.

I sina skrifter undvek han alla negativa drag hos de människor han porträtterade. Han skrev om högermän, socialdemokrater och kommunister. Jag tror inte han använde något annat urvalssystem för sina porträtt än att skriva om människor, som han uppskattade. Han skrev nästan aldrig artiklar i länstidningarna. Det berodde på att han använde plurala verbformer och inte tolererade att tidningarna redigerade hans manus.

Det framgår av testamentet att Hjalmar och brodern Magnus resonerat om hur detaljer som inte finns omnämnda i texten skulle lösas. Då min artikel innehöll känsliga och kontroversiella uppgifter lät jag Magnus Falk förhandsgranska den. Han skickade mig ett brev efter publiceringen och uttalade sin upp-

skattning av artikeln. Många från hela landet hade ringt honom, däribland landshövdingen Ragnar Lassinantti.

Allt tyder på att Falk kände sig förnedrad och förbigången åren före och efter stadsbildningen 1948. Under förändringarna av förvaltningen försämrades nämligen hans position. När Gustaf Frank efter långvarig tjänst slutade någon gång under kriget hade han titeln *kommunaldirektör*. Falk var kommunalkamrer. Under 1940-talet pågick utredningar under ledning av advokaten Vilhelm Carlsson inför stadsbildningen 1 januari 1948. Det var meningen att Hjalmar Nyström skulle bli heltidsanställd drätseldirektör, men riksdagsmannen Ernst Hage i Luleå avled oväntat och Nyström, som var personlig suppleant, valde att bli hans ersättare. Då blev överläraren Ragnar Malmström heltidsanställd ordförande i drätselkammaren.

Vid stadsbildningen utsågs Vilhelm Carlsson till stadsombudsman. Falk klagade över att han utförde Franks arbetsuppgifter men inte fick dennes tjänsteställning. Falk ville också bli kommunalborgmästare, men Vilhelm Carlsson utsågs efter stridigheter. Det slutade med att Falk 1956 tog förtidspension, 60 år gammal. Han försökte ta sig in i stadsfullmäktige på en spränglista med högerbeteckning men misslyckades. De 21 år han hade kvar som pensionär ägnade han helt åt forskning, föredrag och författarskap. Endast en månad före sitt frånfälle höll han sitt sista föredrag.

Lennart Wallström

En berättelse om soldaten Abraham Wacker och hans vistelse under isen

På Karl Edlunds gård på Holmön står en liten oansenlig, grå timmerstuga. Den fanns tidigare på gårdens stamhemman, *Klemmets-hemmanet* (Holmön nr 2), innan den till följd av storskiftet 1907–10 togs ned och flyttades till sin nuvarande plats i *Myrarna*, en ny bydel någon kilometer söder om Holmöns gamla bykärna. Stugan har åtminstone sedan början av 1700-talet inhyst Edlunds släktingar i tidigare led. Bland annat bodde där hemmansägaren, spelmannen, byskrivaren m.m. Gustaf Wilhelm Vikander (f. 1818), Karl Edlunds farfars far. Denne var gift med Ulla Stina Abrahamsdotter (f. 1815) från Ytterboda, dotter till soldaten Abraham Nilsson-Wacker (f. 1783). Även denne var holmöbo ursprungligen, nämligen son till storbonden på *Mickels-hemmanet* (Holmön nr 7) Söri-byn. År 1807 hade Abraham sökt in som fältjägare och därvid erhållit roten nr 129 i Ytterboda.

Efter de oroliga krigsåren 1808–09, då Holmön, Sävar, Ratan och andra kustbyar i Västerbotten var arena för diverse bataljer, kom en lugnare tid för soldaten. Strömmingsfiske och säljakt blev nu för Abraham och hans familj viktiga komplement till vad den magra Wacker-roten gav. Somrarna tillbringade Abraham i hamnen på fiskeskäret Stor-Fjärägg, vårvintrarna i sälisen där utanför.

I släkten Vikander-Edlund på Holmön odlas en märklig tradition om soldaten Abraham Wacker och dennes livsöde. En olycka i isen höll nämligen så när på att ända hans liv. Händelsen återges här i en version upptecknad efter Karl Edlund (1909–91):

Abraham Wacker i Bodum (Ytterboda) gick en vinterdag ner till stranden för att hämta vatten ur ett isbrunn. Källan i byn sinade och sjövatten drogs nu i stället hem i stora träfat på iskälkar. Då Abraham sträckte sig efter vattnet i vaken bar det sig inte bättre, än att han halkade och for ner i iskallvattnet. Han gled ner

på ett sådant sätt att han hamnade under iskanten, men alldeles intill den öppna vaken. Där blev han liggande i någon slags luftficka, för han flöt på sälskinnsrocken, sade man. Ansiktet hade han vänt uppåt mot istaket, och där blev han sedan hela natten. När man fann honom nästa dag var han stel och livlös. Man drog därför hem honom på kälken, byggde en enkel kista, som också hann målas, sades det. Kistan med Wacker ställdes sedan in i vedboden i väntan på likfärd till Holmön lämplig helg.

Efter några dagar tog man emellertid in honom i stugvärmen – för han skulle ju rakas och klädas fin av en tillkallad sveperska. Att vara ren och snygg vid avskedet var viktigt på den tiden, för kistlocket var uppfällt då man tog farväl. Men då såg man, att han rörde litet på ena ögat som stod vidöppet. Efter ett tag fick han också upp det andra. Ja, det visade sig att han fortfarande levde! Innan kvällen var till ända, hade han kvicknat till så pass, att han också kunde säga några ord till dem som var församlade kringom honom. Han blev till slut så återställd, att han kunde komma sig på benen, och till och med gå något lite. Men sakta gick det tydligen, för efter den här händelsen fick han avsked från det militära. Värken anfrätte honom, och han förblev stel i sina leder. Det var väl reumatismen.

Han brukade berätta, för dem som ville höra på, om tiden där i vaken. Han påstod, att han inte kunnat röra sig där han låg. Han blev som förlamad av kölden, och det gick fort. Till och med ögonlocken var svåra att ha igen. Han låg därför mest hela tiden och tittade uppåt genom isen. Och han hade sett konturerna av dem som varit ute och letat efter honom, eller hämtat vattnet där i brunnet. Eftersom han var styv kunde han inte heller ge sig tillkänna. Han hade också försökt om att ropa på hjälpen, men det kom bara tomskriket, påstod han. Sämst var det, då man kom och slog med yxan mot isen där han låg. Det var väl för att få upp det där hålet efter nattens kyla. Då dånade det så mycket, och han hade plågats därav. Besvärliga var också några små-

maskar som sökt sig till hans ögon och sugit sig fast där. Han hade inte kunnat göra något åt saken, för han kunde ju inte blunda.

Så långt Karl Edlunds version. Rullorna från Västerbottens fältjägarregemente – tillgängliga i kopior på Forskningsarkivet i Umeå – ger oss kompletterande upplysningar om soldaten Abraham Wacker och hans familj. Så antecknas där t.ex. att Abraham var 24 år när han den 2 oktober 1807 erhöll sin rote i Ytterboda. Han sägs vid tillfället ha varit 172 cm lång och ogift. Några år senare ingick han emellertid äktenskap med en Ulrika (Ulla) Olofsdotter (1787–1833) och paret fick sedan två barn. Familjen blev på soldattorpet åtminstone fram till 1820. Detta år råkade emellertid Abraham Wacker ut för en olyckshändelse, eller som står skrivet: "obotlig skada i vänstra lårbenet och fick avsked". Möjligen anknyter denna korta anteckning till vår berättelse.

Abraham Nilsson-Wacker avled hösten 1833, endast 50 år gammal; hustrun Ulla en kort tid därefter, också hon "sjuklig", 46 år gammal. Deras då 17-åriga dotter Ulla Stina Abrahamsdotter begav sig nu till släktingar på Holmön, där hon kom att tjäna piga. Så småningom gifte hon sig med hemmansägaren, spelmannen, byskrivaren m.m. Gustaf Wilhelm Vikander, vilket redan omtalats.

Åke Sandström

Recensioner

Margareta Attius Sohlman: Bokstavens makt över slaviska själar. Boktryck och läsning från medeltid till Peter den store. Stockholm 1994, Carlssons.

Till Johan Nordlander-sällskapets uppgifter hör att studera de tre kulturer som finns representerade i Nordsverige. Men på Nordkalotten finns även en fjärde kultur som vi nu lättare än tidigare har möjlighet att få kontakt med: den ryska. Detta kan motivera att jag här anmäler en bok som handlar om boktryckets spridning och läsekonstens utveckling på slaviskt område. Men Margareta Attius Sohlmans bok handlar inte bara om dessa ämnen i mera inskränkt mening. Som bakgrund ges en fin översikt över historia och kultur i denna del av världen. Det är inte minst detta som ger boken dess värde.

Författarinnan tecknar motsättningarna i 1500- och 1600-talets Europa som en bakgrund till boktryckets spridning i Östeuropa. I väster var folk katoliker eller lutheraner, i öster grekisk-ortodoxa. I väster använde man latinska bokstäver, i öster kyrilliska. I söder hade vi det ottomanska riket, som motsatte sig tryckning av kristna skrifter.

De västliga slaviska folken fick sina impulser från renässans och humanism samtidigt med andra västeuropeiska folk. Eftersom man använde latinska bokstäver kunde boktrycket spridas från språkområde till språkområde utan svårighet.

I den grekisk-ortodoxa världen var man misstänksam mot impulser västerifrån, och renässans och humanism trängde aldrig igenom. De kyrilliska bokstäverna gjorde att man först måste gjuta nya typer, innan man kunde trycka. Författarinnan går också in på övriga svårigheter som fanns.

På det ottomanska området, t.ex. i Serbien, motarbetades den grekisk-ortodoxa tron av de muhammedanska turkarna, och de serber som flydde till det habsburgska väldet utsattes för förtryck från den romersk-katolska kyrkan. I det läget fick serberna stöd med böcker och annat från Moskva. Det goda förhållandet mellan serber och ryssar går alltså långt tillbaka i tiden.

Det ovanstående kortfattat schematiska referatet av några huvudlinjer i boken gör denna ingalunda rättvisa. Författarinnan ger intressanta detaljer t.ex. om hur det gick till när de ryska barnen skulle lära sig läsa på 1600-talet. Men jag skall inte gå in på det här.

Boken har en förnämlig typografisk utformning. Undertitlar och innehållssammandrag i marginalerna gör det lätt att hitta i den. Illustrationerna är instruktiva. Den är försedd med noter och bibliografi för den som är intresserad av att fördjupa sig på något område, och ett register gör det lättare att hitta i boken.

Ett särskilt kapitel i vår historia är de omvändelseförsök som gjordes från den svenska statsmaktens sida mot de rysk- och finsktalande grekisk-ortodoxa som kom in under svenskt välde genom freden i Stolbova. Här kommer finskan in i bilden. År 1644 trycktes en luthersk katekes på finska med kyrilliska bokstäver på Petter von Selows boktryckeri som ett försök att bidra till omvändelsen av de grekisk-ortodoxa karelarna i Kexholms län. För den som kan läsa finska finns det en intressant uppsats därom i tidskriften Karjalan Heimo nr 9–10, 1994, s. 152–153.

Vi ser alltså att den slaviska värld som Margareta Attius Sohlman så medryckande skildrar inte är utan intresse för svensk historia. Den kan rekommenderas för den som vill vidga sina vyer österut.

Tryggve Sköld

Igor Krupnik: Arctic Adaptations. Native Whalers and Reindeer Herders of Northern Eurasia. Hanover: University Press of New England 1993.

I Ryssland har man sedan länge bedrivit forskning om historiska och etnologiska frågor av betydelse för kulturutvecklingen i norra Skandinavien. Det rör sig kanske inte i första hand om forskning som behandlar de direkta kontakterna mellan norra Skandinavien och norra Ryssland, utan mera om frågeställningar som dryftar parallella problem, t.ex. rennomadismens uppkomst. Då de flesta svenska forskare inte behärskar ryska, och de ryska forskarna huvudsakligen skrivit på sitt modersmål, har resultaten av denna viktiga forskning länge varit otillgängliga för oss.

Även i den engelskspråkiga världen har man känt ett behov av att göra den arktiska forskningen i Ryssland tillgänglig. Efter kommunismens fall har många ryska forskare fått tillfälle att ta kontakter med och besöka sina kolleger i väst. En av de ledande arktiska kulturforskarna i Ryssland, Igor Krupnik, vistas sedan några år vid Smithsonian Institution i Washington och utgav 1993 på engelska en sammanfattning av sin forskning om kulturutvecklingen i det eurasiska Arktis. Den engelskspråkiga boken baserar sig på ett sammanfattande verk på

ryska från 1989, *Arkticheskaia Etnoekologiia*, men är en utökad version.

I detta arbete använder Krupnik etnografiska data om havsdäggdjursjagande asiatiska eskimåer och nenetsiska och tjuktjiska rennomader, insamlade under perioden 1850–1930, för att avvisa den i forskningen mycket vanliga uppfattningen att ursprungliga arktiska samhällsbildningar var i balans med naturen. En analys av fem asiatiska eskimåsamhällen på Tjuktjerhalvön visar, att dessa samhällen fångade dubbelt så många havsdäggdjur (valar, valrossar och sälar) som behövdes för att täcka det direkta konsumtionsbehovet. Ett överuttag av havsdäggdjur ägde rum och havsdäggdjurspopulationerna reducerades genom en destruktiv jakt på ungdjur och gravida honor. Trots detta kollapsade inte eskimåsamhällena, då överskottet från havsdäggdjursjakten användes för att bedriva handel med rennomaderna på tundran.

En liknande analys av förhållandena bland nenetsiska och tjuktjiska rennomader visar på förekomsten av en social stratifiering, där tre fjärdedelar av befolkningen inte kunde producera nog livsmedel (renkött) genom renskötseln. Bristen täcktes i stället genom jakt och fiske samt arbete för mera välbeställda renägare. Vissa tjuktjiska rennomadiska samhällen blev också beroende av att importera livsmedel från havsdäggdjursjagande eskimåer och kusttjuktjer. Denna införsel medförde att den rennomadiska befolkningen växte, vilket i sin tur ledde till en expansion av renhjordarna och en överbetning av tundran.

Förutsättningarna för en övergång från ett fångstsamhälle till ett rennomadiskt samhälle ser Krupnik ligga i en kombination av för renskötseln gynnsamma klimatiska förhållanden, med svala somrar och ganska kalla och stabila vintrar, och fördelaktiga sociala förhållanden. En gynnsam klimatperiod inträffade i slutet av 1500- och i början av 1600-talet. Då uppstod enligt Krupnik rennomadismen i Skandinavien, eftersom det gynnsamma klimatet kunde kombineras med fördelaktiga sociala förutsättningar. I Sibirien däremot, där samma klimatiska förhållanden existerade, gjorde det ryska inträngandet de sociala förhållandena ofördelaktiga. En andra, för renskötseln gynnsam klimatperiod existerade från tidigt 1700-tal till mitten av 1800-talet, och när den ryska staten hade skapat fördelaktiga sociala förhållanden i Sibirien, övergick många sibiriska folk till rennomadismen.

Till skillnad från utvecklingen bland rennomaderna på tundran ägde någon linjär utveckling inte rum hos de asiatiska eskimåerna,

utan deras samhällen växlade ständigt mellan perioder med tillväxt och perioder med nedgång. Havsdäggdjursjakten var mycket osäkrare än renskötseln och om den misslyckades, kunde kustsamhällena endast överleva genom handel med tundranomaderna. Denna handel kunde endast äga rum genom att kustfolken under goda tider överexploaterade havets resurser.

Samexistensen och det ömsesidiga beroendet mellan inlands- och kustekonomierna kallar Krupnik den "dubbelekonomiska modellen" (*Dual Subsistence Model*) och menar, att då de klimatiska förhållandena var gynnsamma för kusten, var de ogynnsamma för inlandet, och vice versa. I arktiska områden där det funnits förutsättningar för en sådan "dubbelekonomi", t.ex. i norra Skandinavien, har det funnits en stabil befolkning och en varaktig kulturutveckling under mycket lång tid. Arktiska områden, där förutsättningar för en "dubbelekonomi" har saknats, t.ex. Grönland, har varit obebodda under långa perioder och det har förekommit många avbrott i kulturutvecklingen.

I sin bok kombinerar Krupnik en humanekologisk ansats med traditionell rysk etnografisk forskning och kommer fram till en provokativ och stimulerande hypotes om människans anpassning till det nordliga rummet. Det finns dock vissa problem av källkritisk natur med de data på vilka han bygger sina slutsatser. Allt källmaterial rörande de nenetsiska och tjuktjiska renskötarna är insamlat av *Komitet Severa* under 1920- och 1930-talen. *Komitet Severa* (Nordkommittén) hade till uppgift att föra de små folken i norr från ett icke-kapitalistiskt till ett socialistiskt samhälle utan att passera det kapitalistiska stadiet. Trots detta kan man inte tvärsäkert påstå, att de hundratals etnografiska undersökningar som gjordes (före den stalinistiska repressionens början) har varit manipulerade. Men tolkningen av detta material är utan tvivel påverkad av det ideologiska behovet att påvisa förekomsten av klassskillnader och exploatering bland de nordliga folken. Den korta tidsperiod, under vilken dessa data insamlades, ger heller inget utrymme för att studera dynamiken i de nordliga samhällsbildningarna. Var de sociala skillnaderna verkligen permanenta över generationerna?

Ett annat frågetecken får sättas för de klimatiska data som Krupnik använder och som spelar en avgörande roll i såväl hans hypotes om övergången till rennomadismen som för hans "dubbelekonomiska" modell. Eftersom det inte finns några instrumentella väderobservationer för huvuddelen av den period

som studeras, måste Krupnik, liksom alla andra klimathistoriker, använda sig av klimatindikatorer som dendrogram (trädringsdiagram), trädgränsfluktuationer och glaciärtillväxt, för att försöka rekonstruera det forna klimatet. Problemet med dessa klimatindikatorer är, att de inte ger någon information om vinterklimatet. Då vinterbetet är den begränsande faktorn i betestillgången och därmed i renstammens storlek, och i sin tur i förutsättningarna för de rennomadiska folkens utveckling, kommer alla slutsatser om denna att vila på ofullständiga data.

Krupniks bok presenterar avancerade modeller som bygger på invecklade data och komplicerade analyser. Det är ingen bok för lekmannen, men det är ett viktigt bidrag till forskningen om samhällsutvecklingen i de arktiska områdena och har relevans för forskningen om norra Skandinavien. Det bästa med boken är den "dubbelekonomiska" modellen. Alltför många forskare har analyserat det rennomadiska samhället som om det vore en sluten enhet.

Roger Kvist
Robert P. Wheelersburg

Johan Nordlander-sällskapets årsmöte 29 mars 1995

Årsmötet hölls i Humanisthuset, Umeå universitet.

Efter stadgeenliga förhandlingar där styrelsens verksamhetsberättelse och revisorernas årsberättelse föredrogs beviljades styrelsen ansvarsfrihet för det gångna verksamhetsåret. Styrelsen omvaldes för ett år, förutom Astrid Lundgren och Margit Wennstedt, vilka avböjt återval. Ola Wennstedt nyvaldes och styrelsen får följande besättning:

Ordförande:	Lars-Göran Tedebrand
Vice ordförande:	Tore Nilsson
Skattmästare:	Sigurd Nygren
Sekreterare:	Jan Nilsson
Vice sekreterare:	Kurt Genrup
Redaktör:	Lars-Erik Edlund
Klubbmästare:	Ola Wennstedt
Övriga ordinarie ledamöter:	Dan Bäcklund, Bertil Marklund

Revisorerna Martin Hällgren och Rolf Hedquist omvaldes, liksom revisorssuppleanterna Tom Ericsson och Daniel Lindmark. Valberedningen bestående av Evert Baudou, Sigurd Fries och Holger Sjöstedt omvaldes.

Årsavgiften fastställdes till oförändrade 100 kronor.

Ordföranden delade ut sällskapets pris för framstående norrländsk kulturforskning till arkeologen Leif Grundberg.

Efter avslutade förhandlingar talade pristagaren över ämnet *Kutaby och Näs – "dessa äro Uppsala öd"! Studier kring två medeltida kungsgårdar i Ångermanland och Medelpad.*

Avslutningsvis samlades sällskapet till samkväm.

Vid protokollet
Holger Sjöstedt

Medarbetare i detta nummer

Thord Bylund, f. 1939 i Härnösand, förste arkivarie vid Landsarkivet i Härnösand och ledamot av Svenska Släktforskarförbundets styrelse.

Georg Hansson, f. 1950, bokbindare i Östersund, hembygdsforskare på fritiden.

Anders Huggert, f. 1944, bosatt i Umeå, är chef för Västerbottens museum.

Roger Kvist, Umeå, f. 1951, är historiker och har främst forskat om samisk historia.

Maria Larsson, Landskrona, f. 1965 i Jämtland, är biträdande arkivchef vid Skånes Arkivförbund. Hon arbetar med insamling av självbiografiskt material. Skriver f.n. en rapport om kvinnliga självbiografier.

Åke Sandström, Umeå, f. 1948, doktorand i nordiska språk vid Umeå universitet.

Eva Sjögren, Härslöv, f. 1948 i Stockholm, är arkivchef vid Skånes Arkivförbund. Hon arbetar med insamling av självbiografiskt material. Skriver f.n. en rapport om kvinnliga självbiografier.

Tryggve Sköld, f. 1922 i Lund, professor emeritus i finska vid Umeå universitet.

Lars Thomasson, Hällefors, f. 1928, f.d. förvaltningschef. Filosofie hedersdoktor 1994 vid Umeå universitets humanistiska fakultet. Har forskat om sydsamisk historia.

Lennart Wallström, Boden, f. 1929, fil. kand., journalist vid olika dagstidningar 1951–89.

Robert P. Wheelersburg, f. 1955, är sedan 1989 högskolelektor i etnologi vid Elizabethtown college, Pennsylvania, USA.

Innehåll

REDAKTÖREN HAR ORDET 1

LARS THOMASSON: När riksgränsen mot Norge stängdes för jämtlandssamerna 3

GEORG HANSSON: Tröndelag, Finnmork, Jamtaland – en dramatisk gränstrakt? 16

MARIA LARSSON & EVA SJÖGREN: Bilden av Jämtland 27

ANDERS HUGGERT: Fiske med krokar av ben och horn 45

AKTSTYCKEN OCH MEDDELANDEN 65

RECENSIONER 86

JOHAN NORDLANDER-SÄLLSKAPETS ÅRSMÖTE 91

MEDARBETARE I DETTA NUMMER 97